Historična dokumentacija

Carlo Passerini
Dnevnik: Trst 1944-1945

Objavljamo dnevnika tržaškega Slovenca Carla Passerinija (Vrabca) iz časa druge svetovne vojne. Izvirnik je napisan v italijanščini,[1] *jeziku, ki ga je avtor (tako kot drugi pripadniki njegove generacije) pisno bolje obvladal; slovenščina je bila namreč v času njegovega odraščanja javno prepovedana in izločena iz sistema javnega šolstva v Italiji.*

Carlo Passerini je bil rojen 1. maja 1927 v Pliskovici, naselju v osrčju Krasu, ki sedaj pripada Sloveniji, ob njegovem rojstvu pa je spadalo pod italijansko kraljevino. Ko je bil Carlo star šest mesecev, se je oče – po poklicu čevljar – z družino preselil v približno petnajst kilometrov oddaljeno kamnarsko središče Nabrežino. Leta 1938, zaradi krize kamnarske industrije se je družina preselila v Trst, kjer je ostala vse vojno obdobje.[2]

Dnevnik zaobjema enoletno obdobje (junij 1944 – junij 1945), ki tematsko zaokroža določen zgodovinski čas – sklepni del druge svetovne vojne.

Dnevnik zato ne zrcali zgolj vsakdanjega življenja civilnega prebivalstva v Trstu, saj je vojna – kljub dejstvu, da avtor ni oblekel vojaške suknje in da skoraj do zadnjega ni sodeloval v akcijah, povezanih z boji za Trst – močno vpletla tako njega kot njegove vrstnike. To je razvidno že na samem začetku dnevnika. Avtor ga je namreč začel pisati 10. junija 1944, na dan, ki je za zgodovino Trsta nadvse pomenljiv - bombardiranje mesta s številnimi žrtvami med prebivalstvom. Čeprav je bil Trst, vsaj do konca vojne, v zaledju vojaških operacij, so se tu zelo čutile njene posledice.

Velik poudarek posveča avtor utrjevanju nemškega obrambnega kompleksa v bližini Ankarana, kamor se je bolj ali manj redno vozil (ali pešačil) iz Trsta. Iz dnevnika je razvidno delovanje nemške organizacije, ki je skrbela za gradnjo tovrstnih objektov. Vanjo je bil Passerini vključen zato, da bi se izognil vpoklicu v vojsko.

V zadnjem delu dnevnika pride do drastičnega prehoda iz civilnega v vojaški svet. Opisuje vojaške operacije v prelomnih trenutkih v zadnjih dneh vojne v Trstu: bitka za Trst, prihod partizanov in Novozelandcev. Ta prehod sovpada z avtorjevim doživljanjem vojne oziroma njegovim neposrednim angažiranjem v njej.

Ivan Vogrič

---

[1] Prevod dnevniških zapisov ne vključuje nekaterih krajših odlomkov, ki se – tudi po avtorjevemu mnenju – ponavljajo in ki so zato manj pomembni.

[2] Carlo Passerini se je nato, v sredini petdesetih let, iz Trsta preselil v Avstralijo, kjer je ostal približno petnajst let. Z družino se je vrnil v domače kraje in se naposled naselil v devinsko-nabrežinski občini.

Avtor dnevnika 20. oktobra 1943 v Trstu

Trst, sobota 10. junija 1944

Ura je sedem.

Sonce je že visoko na obzorju, zrak pa nekoliko zadušljiv. Iz morja rahlo pihlja, kar daje slutiti, da bo dan lep in topel. Delavci, tako kot druge dni, v skupinah počasi odhajajo na delo zamišljeni glede opravil, ki jih čakajo čez dan.[3] Utrujen sem in še vedno zaspan, noge so otrple in s težavo držim odprte oči. Budilka pač zvoni prezgodaj zjutraj, poleg tega se je ponoči oglasila tudi alarmna sirena.

Delo se je danes začelo precej zgodaj.

Kljub hrupu in zmedi zaznam – vsaj tako se mi zdi – zvok alarmne sirene v Kopru. Nato pa... tam daleč trušč letal. Z neba vseskozi bobni. Nič se ne vidi, nekoliko se je pooblačilo. Kakšen hrup! Gotovo jih je veliko!

Kljub temu smo mirni, saj vemo, da Trst ne bo prizadet, saj ni nič drugega kot »orientacijska točka«. Da, tako vsaj upamo, tako smo prepričani. Tam, ostran tistih

[3] To se je dogajalo na območju kopališča Sv. Nikolaja/S. Nicolo', nedaleč od Ankarana. Tu so Nemci iz bojazni pred anglo-ameriškim izkrcanjem v severnem delu Jadrana gradili vojaške utrdbe. Kopališče je dobilo ime po istoimenskem benediktinskem samostanu, ki je deloval več kot pol tisočletja, vse do sredine 17. stoletja. Danes se to območje nahaja v turističnem kompleksu Adria, znanim predvsem po kampingu in hotelskih storitvah.

gričev se ljudje sprehajajo na ulicah ali pa, kar velja za večino, so kar doma in se požvižgajo na vse, zato ker ne vedo, kaj pomeni bombardiranje in ker ga niso nikoli izkusili. Kdo pa sploh razmišlja o zaklonišču?

Tam, sredi modrine... lesketanje... dva, štiri, osem, več avionov leti proti mestu. Zaznati je veliko »letečih trdnjav«. Nato pa... je sledilo nekaj nepredvidenega: dolgo je bučalo, kot da bi šlo morda za vodni slap oziroma sarkastični nasmeh pošasti. »Bombardirajo Trst,« vzklikne Battiston,[4] ki se razume na te stvari. Takoj zatem me po vsem telesu oblije zona. Ne, ne bojim se, čutim pa, kot da mi je težko pri srcu. Pomislim na mamo, na mesto, ki ga tako ljubim. Kolikokrat sem sanjal, da gledam bombardiranje? Sedaj sem potešen, ves Trst je potešen. Krivi smo sami, če Trst danes žaluje. Leteli so nad nami, mi pa smo jih mirno preštevali in se po tiho spraševali: »Zakaj se mar ne ustavite?« Zdaj so se ustavili in Trst je doživel ognjeni krst. Onstran gričev se dviga visoko v nebo dim: gorijo Žavlje, tako mislimo, se pravi velika skladišča bencina.

Mestu se je približala še zadnja jata letal. Preletela ga je in se oddaljila, ne da bi odvrgla še druge bombe. Napad je trajal približno pol ure, od 9.30 do desetih.

...Z očmi skušamo ujeti najbolj oddaljene točke: ko parnik obhaja Debeli rtič, zagledamo Miramar in svetilnik zmage. Naposled moj grič, Škorkljo in vilo Giulio. S tesnobo gledam tja gor: sanitetna vojašnica še stoji, upam da tudi hiša, kjer prebivam skupaj z mamo, brati, torej vse...[5] Srce mi govori, da je tako! Ko pišem, mi oči zakrivajo solze.

Vse mesto se mi sedaj prikaže kot na dlani. Iznad skladišč bencina, železarne, ladjedelnice, tovarne strojev in, če grem bolj levo, železniške postaje na Marsovem polju in Ale Littorie se, vsaj tako se mi zdi, visoko v nebo dviga dim. Skoraj vsi vojaško pomembni objekti so bili težko zadeti. S težavo dojamem, kako je do tega prišlo z višine več kot štiri tisoč metrov, kot domnevam. Zapazim, da so bile zadete tudi nekatere stavbe v ulici Franca.

Z Battistonom se odpravim proti domu. Ulice, čeravno so bile polne ljudi, niso izžarevale živahnosti, tako značilne za naše mesto. Iz pogovorov ljudi je razbrati, da je bila škoda zelo velika, da je bilo več, kakih sto zgradb uničenih in da je bilo veliko mrtvih in ranjenih. Ko se bližam domu, ne vem, ali se počutim bolj olajšanega ali pa oteženega. Na vhodu stoji Alessandro.[6] »Kje je mama?« vprašam. »V sobi je, spi.« Vstopim, jo poljubim in od srca se mi odvali kamen. Zadovoljen sem, čeprav hkrati tudi žalosten.

---

[4] Furlanski zidar Enore Battiston je bil Passerinijev delovni tovariš, ki se večkrat pojavlja v dnevniških zapisih. Stanoval je v neposredni bližini Passerinijevega stanovanja. Le nekaj mesecev preden sta začela delati v Ankaranu, se je vrnil z ruskega bojišča, kjer se je znašel kot pripadnik italijanske alpinske enote Julia.

[5] Carlo Passerini je tedaj bival v ulici Vicolo Ospitale Militare, v mestni četrti Škorklja, nedaleč od mestnega središča.

[6] Gre za Carlovega brata Alessandra (letnik 1929), ki se v dnevniku pojavlja tudi v skrajšani obliki Sandro. V nadaljevanju se pojavljata tudi najmlajši od bratov, Bruno (letnik 1932), in sestra Milka (letnik 1936).

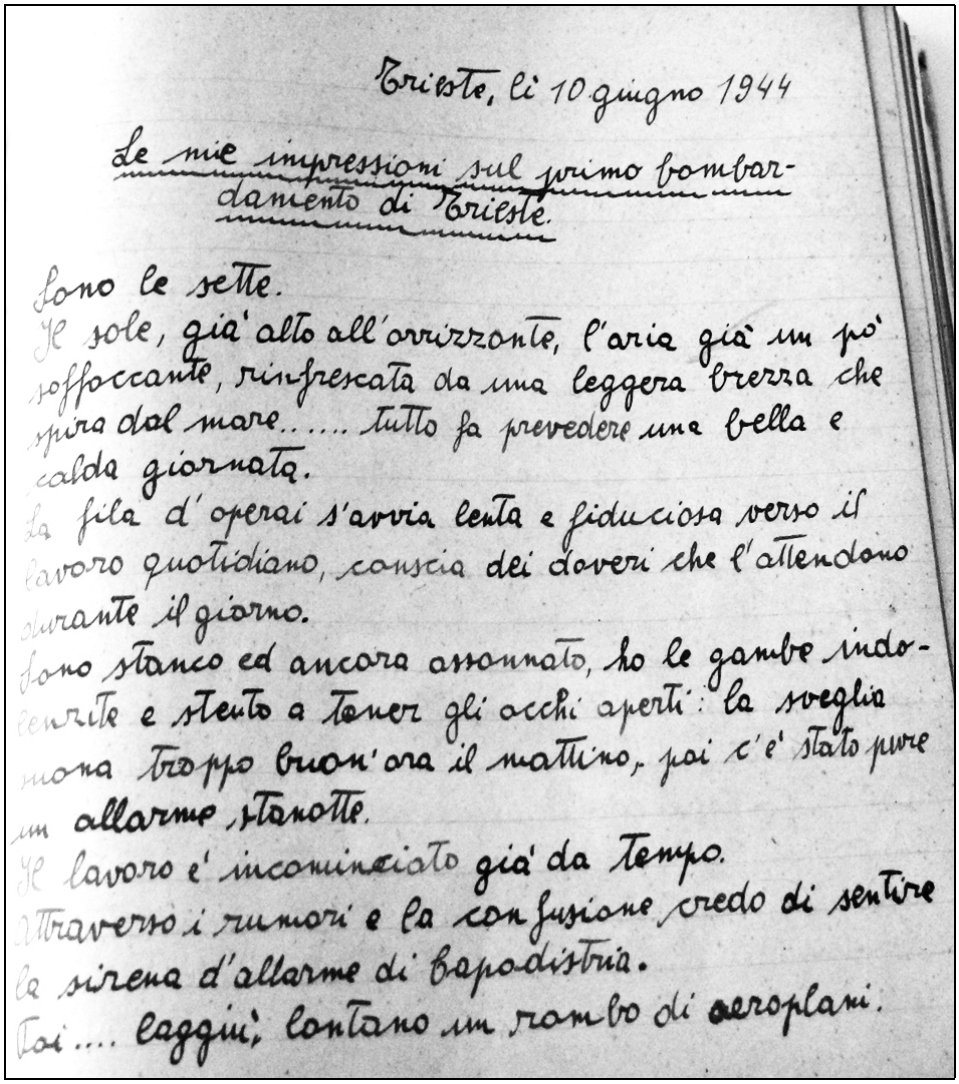

Trieste, lì 10 giugno 1944

Le mie impressioni sul primo bombardamento di Trieste.

Sono le sette.
Il sole, già alto all'orizzonte, l'aria già un pò soffocante, rinfrescata da una leggera brezza che spira dal mare..... tutto fa prevedere una bella e calda giornata.
La fila d'operai s'avvia lenta e fiduciosa verso il lavoro quotidiano, conscia dei doveri che l'attendono durante il giorno.
Sono stanco ed ancora assonnato, ho le gambe indolenzite e stento a tener gli occhi aperti: la sveglia suona troppo buon'ora il mattino, poi c'è stato pure un allarme stanotte.
Il lavoro è incominciato già da tempo.
Attraverso i rumori e la confusione credo di sentire la sirena d'allarme di Capodistria.
Poi.... laggiù, lontano un rombo di aeroplani.

Prva stran dnevnika

Nedelja, 11. junija 1944

Popoldne odidem iz stanovanja. Lilo je, mesto pa je žalovalo.

Sestrična Luciana je želela, da se odpraviva do mestnih četrti, ki jih je prizadejal zračni napad.[7]

[7] Bombardiranje Trsta je – poleg splošne zaprepaščenosti – povzročilo zelo veliko materialno škodo. Smrtnih žrtev je bilo okrog 500, ranjenih pa približno 1000. Brez strehe je ostalo okrog 4000 prebivalcev. Prizadeta je bila predvsem delavska četrt Sv. Jakoba, v kateri so v dobršni meri prebivali Slovenci. Ne ve se natančno, ali so anglo-ameriška letala bombardirala omenjeno četrt s širšo okolico zgolj po napaki (Sv. Jakob, omenjen tudi v dnevniških zapisih, se nahaja namreč relativno blizu pristanišča, enega od priljubljenih ciljev zavezniške aviacije, ki še ni bila tehnično tako izpopolnjena

Ko sva vstopila v cerkev pri Sv. Jakobu, je neusmiljeno deževalo. Na tleh, vzporedno s stenami, je ležalo kakih sedemdeset trupel. Neka ženska je stiskala k sebi svojega otroka. V njenih rokah in obrazu je bilo še vedno razbrati tesnobo, ki je spremljala zadnje trenutke življenja tega malega umrlega bitja. Telesa nedolžnih žrtev so zaudarjala, na njihovih razbrazdanih obrazih je bila še kri; veliko jo je bilo, pomešana pa je bila z blatom. Vse to me je presunilo, okrog vratu sem začutil, da me stiska. Luciana je gledala, kot bi bila obsedena in po njenih licih so tekle velike solze. Odšla sva s tega kraja smrti in se napotila proti številnim porušenim zgradbam v isti mestni četrti. Govorili so, da so pod ruševinami še vedno trupla številnih ljudi. Zvedel sem, da je med napadom izgubil življenje neki Orel, ki je bil moj delovni tovariš.

Potem ko sem sestrično pospremil domov, sem še sam odkorakal čez pravcate potoke in luže, ki so se medtem nabrale po mestnih ulicah. Ko sem prišel domov, sem bil premočen do kože in s čevlji v rokah. Posušil sem se in pomislil, kako so umrli tisti ubožci. Stisnilo me je pri srcu; res ne bi želel končati na tak način.

Odslej se bom raje zatekel v zaklonišče.

Trst, sreda 21. junija 1944

Ko sem se danes zjutraj vrnil na delo, sem zapazil na gričevju nad Koprom dim, ki se je visoko valil iznad neke vasi v plamenih. Zažgali so jo Nemci iz maščevanja nad pobojem nekaterih vojakov, do katerega je prišlo v nedeljo. Pozno zvečer smo se vrnili s kamionom po cesti Škofije-Trst. Tako sem imel možnost, da sem se prepričal o razdejanju, ki ga je povzročil zračni napad na skladišča v Žavljah in na prenekatere civilne stavbe v neposredni bližini. Veliki rezervoarji so bili podobni velikim skrotovičeni konzervam. Iz ruševin je uhajal gost dim.

Trst, 27. junija 1944

Ura je 22. Predalarm. Alarm.

Oblekli smo se in se odpravili sami (brez mame in očeta, ki sta odpotovala z mesta) s hišno Pino proti vili Giulia. Ustavili smo se malo naprej od prvih hiš, pod ulico Montello in se ulegli na nekaj odej, ki smo jih vzeli s seboj. Nekateri otroci, katerim se je kajpada pridružila tudi moja sestrica, pravcata mala opica, so se igrali in zabavali v vlažni travi jasne in mirne noči.

Okrog 23.20, potem ko so se nekateri že vrnili domov, je nekaj letal (nemških ali angleških?) v nizkem letu švignilo nad nami, pri čemer smo pohiteli v zavetje zidov. Zdaj smo ostali povsem sami (Pina se je namreč napotila domov še pred tem). Nenadoma so nad predmestjem kot velikanske sveče zasvetile svetlobne rakete, ki so se

kot kasneje) ali pa kot opozorilo prebivalstvu. V prid tej argumentaciji je sam datum bombardiranja; prav ta dan je namreč potekala četrta obletnica vstopa Italije v vojno.

To ni bilo prvič, da so zavezniška letala bombardirala Trst. Pred tem so se namreč lotila vojaških objektov in pomembnih infrastruktur na periferiji mesta oz. zunaj njega (npr. skladišč goriva v Žavljah, železniškega vozlišča na Opčinah ipd.).

spuščale in razblinjale temne nočne sence. Mesto je bilo osvetljeno kot ob sončnem vzhodu. Mi smo medtem obupano tekli navkreber proti pobočju hriba in se skušali čimbolj oddaljiti od eksplozij, ki so se zvrstile potem, ko so nad Trst spustili prve bombe.

Gozd je bil strahovito osvetljen, sence dreves pa so poskakovale. Iz padajočih bakel se je nenehno lesketalo. Med brezglavim begom skozi gozd – brez oklevanja smo preskočili bodečo žico in druge ovire – je Alessandro dajal pripombe, Milka pa je, jokaje in s trepetajočim telesom, jecljaje vzkliknila: »Carlo, glej koliko luči!« Uboga mala deklica, jokala je in se zvijala, pri čemer sem jo skušal z vsemi sredstvi potolažiti, tudi tako, da sem jo pokril s svojim telesom, ko je eden od avionov zelo nizko preletaval to območje.

Končno: ko smo prišli na Kolonjo,[8] smo se ustavili pod senco nekega drevesa. Medtem ko so zadnje bombe padale na mesto, sem razmišljal, kje sem lahko nabral toliko moči, da sem prečkal gozd in vlačil za sabo na smrt prestrašeno sestrico. Od tam smo v zavetju hrastove krošnje opazovali zadnji del napada na mesto. Mesto je bilo kot na dlani, razsvetljevale pa so ga »žive« bakle. Še sreča, da se Angleži niso znesli še na ta del mesta, saj v nasprotnem primeru ne vem, kako bi se izšla zgodba in kaj bi bilo z nami pod tem zasilnim zavetjem.

Rakete so ugasnile čim so pristale na tleh in mesto se je spet pogreznilo v noč. Letala so se oddaljila. Sedaj, ko se je stanje umirilo, smo čakali na preklic alarma. Mesec se je dvignil visoko nad množico zvezd, ki so zasvetile na nebu. Na vzhodnem delu mesta jo je zameglila gosta dimna zavesa, ki se je vse bolj širila. Žavlje so gorele, saj so bile spet zadete v srce, že drugič v šestnajstih dneh. Grozljivi ognjeni zublji so se dvigali v nebo in pobarvali obzorje z rdečo, krvno barvo. Ognjeni venec smo zapazili tudi za gričem svetega Justa.

Nima smisla si delati utvar: za tarčo so si res izbrali Trst in Istro, ki je bila prav tako bombardirana v prejšnjih dneh. Menim, da se ne motim veliko, če rečem, da se bodo zavezniki[9] kmalu izkrcali na jadranski obali. Očitno je torej vojna vstopila tudi med nas, ki smo upali, da se ji bomo izognili. Alarm je bil nato končno preklican. Verjetno je že ena ura. Sedaj, ko se vračamo domov, bi res potrebovali nekaj tistih »svečk«. Kdo ve, ali so Angleži nalašč, na začetku, odvrgli rakete, da bi omogočili nesrečnim Passerinijem, da zbežijo kot zajci pred psi? Sedaj ko je vsega konec, se lahko zasmejim na ta račun, medtem ko sem bil pred tem kar zaskrbljen...

Po tem ponovnem bombardiranju sem skupaj z obema bratoma sklenil, da bomo vsako noč bedeli do polnoči. To pa zato, da zaznamo predalarm, ki so ga sporočali po radiu oziroma s krajšimi prekinitvami električnega toka. Sedaj, ko to pišem, sem že na »straži«: prvi na vrsti sem bil prav jaz kot najstarejši v skupini.

---

8 Kolonja se nahaja v severnem predmestju Trsta ob cesti proti Opčinam.

9 Kot zavezniki so mišljene anglo-ameriške sile, ne pa nemški zavezniki. Ta izraz je bil že tedaj uveljavljen zlasti med protifašistično usmerjenim prebivalstvom.

Trst, sobota 19. avgusta 1944

Od podjetja Cuccagna[10] sem prejel poziv, naj se javim na delovnem mestu. Odsoten sem bil od 4. julija. Namesto mene se je v pisarni v Ulici Fabio Severo zglasila mati, ki je sporočila, da bivam v kraju San Stino di Livenza. Poleg tega je zaprosila, naj me razrešijo obveznosti do organizacije Todt.

Predstojnik je to odklonil, vendar ko mu je mama pokazala deset lepih jajc (ki so tačas zlata vredna) se je omehčal (ubožec), pri čemer so se težave iznenada razblinile. (»Z Italijani je možno doseči vse,« je vedno pravila mama). Potrebno je bilo predložiti v pisarno zdravniško spričevalo, ki je potrjevalo, da mi dobro de zdrav nižinski zrak iz Veneta[11] (pri čemer pa je bil vmes nek drug posel: prenašanje salam...).

MOBILIZACIJA DELOVNE SILE

(v Občini Trst)

Vrhovni komisar Operacijske cone za Jadransko Primorje je, v skladu s svojim ukazom št. 8 z dne 23. novembra 1943, odredil vpoklic vseh moških od 16. do 60. leta starosti, s prebivališčem v Občini Trst, za delo v vojaške namene.

Urad za zaposlovanje bo poslal obvestila o mobilizaciji, pri čemer bo začel z najmlajšimi. Vsi, ki bodo prejeli obvestilo, se bodo morali zglasiti ob uri in datumu, označenem na taistem obvestilu. Pri tem bodo morali imeti s sabo vilice, nož, menažko, kozarec, brisačo, vsaj eno odejo, delovno obleko in, po možnosti, delovne čevlje ter hrano za ves dan...

Nedelja, 24. septembra 1944

Zgornje obvestilo je bilo objavljeno v časopisu »Ultime notizie« v četrtek, 21. septembra. Povzročilo je splošno zmedo in zaprepaščenost. Vladalo je prepričanje, da bodo ljudi odpeljali v Nemčijo. V petek so že poslali prva obvestila. V soboto zjutraj sem ga prejel tudi jaz, na njem pa je pisalo, da se moram zglasiti naslednji dan zjutraj v stavbi silosa pri železniški postaji.

Mama je zajokala in bilo ji je zelo hudo. Vendar nato, ko je zvedela, da so bili zaposleni v organizaciji Todt oproščeni tovrstnega dela, se je pomirila. Predstojnik podjetja Cuccagna ji je izročil izjavo, ki jo je bilo potrebno predložiti v urad za vojaške obveznike. Na njej je bilo izpričano, da sem že zaposlen pri organizaciji Todt[12] kot težak na območju sv. Nikolaja.

Tako sem moral v ponedeljek zjutraj spet na delo.

---

[10] Omenjeno podjetje je za Nemce, za organizacijo Todt, izvajalo gradbena dela na območju Ankarana.

[11] Veneto, regija na severo-vzhodu Italije, kjer se je nahajal prej omenjeni San Stino di Livenza. Tam je takrat delal avtorjev oče, zato se ta kraj v nadaljevanju večkrat ponavlja v dnevniku.

[12] Organizacija Todt je skrbela za gradbena dela v civilne, predvsem pa vojaške namene (gradnja zaklonišč, vojaških jarkov in drugih objektov oz. infrastruktur). Poimenovali so jo po njenem ustanovitelju Fritzu Todtu, delo pa je prevzemala tako v Nemčiji kot na zasedenih ozemljih pred drugo svetovno vojno in med njo. Taista organizacija je vodila tudi gradnjo utrdbenega kompleksa pri Sv. Nikolaju.

Trst, ponedeljek 25. septembra 1944

Battiston je prišel pome ob 5.45. Pozdravil sem mamo in odšel še napol speč. Približno ob 6.15 smo odšli s pomola Bersaglieri prav tedaj, ko je sonce vzhajalo iznad gora. Potovanje je trajalo uro in četrt, nakar je bilo potrebno prepešačiti še deset minut z ankaranskega pomola do kopališča sv. Nikolaja, kjer sem bil zadnjič 4. julija. Stopil sem do delovodje Loserja in mu izročil naslednje sporočilo:

»Delovodja Loser! Carlo Passerini se vrača na delo, ki ga je prekinil zaradi bolezni. Prosim, da mu izročite izkaznico, ki jo hrani nemški vojak. Podjetje Cuccagna«.

Od zadnjič, ko se bil tukaj, se je veliko stvari spremenilo. Delovodja Moiana je bil odpuščen. Nadomestil ga je moj prijatelj Enore Battiston. Tudi vojak organizacije Todt ni bil več isti. Ni bilo več ne »Kokošjega trebuha« in ne »Maročana«. Nastopil je nekdo drug, ki mu preprosto pravimo »Knedl«.[13] Pisal se je Bendler.

Delo se je pričelo ob 7.30 in je trajalo do 17.30. Vmes je bil enourni premor za kosilo. Pod Battistonovim vodstvom smo delali zagnano in izkopali (bilo nas je 15) 32 kubičnih metrov zemlje. Jaz in trije drugi smo odvažali material s samokolnicami, pri čemer smo delali ves dan brez postanka. Na koncu sem bil zelo utrujen. V torek in sredo sem z Giovannijem Basso tlakoval bunker, ki je zdaj skorajda končan. Namešal sem veliko malte, uporabljal sem tudi zidarsko žlico, tako kot se spodobi za na pol zidarja. V sredo zjutraj smo šli v zavetje bunkerja zaradi topniških vaj. Granate so padle tudi v neposredno bližino.

V četrtek zjutraj je začelo liti kot iz škafa. Kot po navadi smo se zatekli pod streho, kar je Bendler seveda dovolil. Nato pa se je pojavil nek major Wehrmachta, ki je začel na ves glas, tako kot znajo Nemci, vpiti na nas. Prisilil nas je, da delamo pod močnim dežjem in v blatu, pri čemer je zagrozil celo, da bo poklical dva oborožena stražarja. Glede na to, da sem bil skromno oblečen (v isti obleki sem odšel od doma), sem bil kaj hitro premočen do kože. Ker sem med kosilom zatrepetal od mraza, sem se zbal, da bom staknil pljučnico.

V petek smo dobili dodatnega stražarja, ki ga je tja poslal omenjeni oficir. Spet se je prikazalo sonce in bil je zelo lep dan. Ko smo se s parnikom vračali domov, smo, malo po Tankem rtiču, zapazili dva aviona, ki sta zelo nizko letela nad morjem. Neka ženska je začela kričati, nekateri pa so si začeli odvezovati čevlje z namenom, da se podajo v vodo. Vse se je srečno izteklo, saj sta letali poleteli proti Koprskemu zalivu.

V soboto smo, vedno pod Battistonovim vodstvom, uredili železobetonsko ploščo za nov bunker. Pri tem smo uporabili 18 ali 19 kubičnih metrov gramoza in kakih sedemdeset vreč cementa. Moral sem še bolj garati kot prejšnje dni, saj sem s samokolnico prepeljal približno deset kubikov. Danes, ko smo prišli na pomol, so nas obvestili, da parnik ne bo vozil zaradi pomanjkanja premoga. Vseeno smo imeli plačan dan. Dan počitka bo prijal po tednu dni težkega dela.

[13] Gre za prevod italijanskega *gnocco*, s katerim Italijani slabšalno označujejo Nemce.

Torek, 26. septembra 1944

Tokrat sem jaz šel po Battistona. Našel sem ga na pol spečega; budilka, ki jo je imel pri sebi, je zazvonila eno uro pozneje. Pognala sva se v nori tek in uspela zadnji trenutek ujeti parnik. Nebo je bilo zvezdnato, morje pa mirno. Zaradi vsesplošnega vpoklica delovne sile so nekateri velmožje iskali zavetje v našem podjetju. Raje so se odločili za težaško delo pri Sv. Nikolaju kot pa za pasje življenje v Matuljih, Završju in drugih krajih daleč od doma.

V tej novi druščini sem naletel na dva zdravnika, enega inženirja, dva frizerja, profesorja violine, poročnika letalstva, nekaj uradnikov, krojača, pedikerja in nekatere druge, ki v življenju niso nikdar trdo delali. Pediker bo verjetno poskusil odpravili žulje, ki bodo nedvomno nastali na občutljivih ročicah teh ljudi.

Trst, sreda 27. septembra 1944

Na parniku se je danes gnetlo toliko ljudi kot morda nikdar prej. Morje je bilo povsem mirno, svež in dišeč jutranji zrak pa je napovedoval lep dan. Usedli smo se na naše običajno mesto, skoraj v sredini ladje, na palubi. Opazoval sem signalizacijo, ki opozarja na minsko polje: to se razprostira, v obliki trikotnika, na naši levi, zaradi česar mora ladja narediti precej večji krog kot sicer. Vprašal sem Battistona, ki je sedel zraven mene, kako bi – če bi se parnik potopil – priplavali do jezov. Odgovoril mi je, da ni nobene nevarnosti, pač glede na to, da imajo mine tri- ali štirimetrski ugrez.

Nahajali smo se približno na polovici tretjega, zadnjega jezu. Tedaj je prodajalec vozovnic na moji desni zavpil: »Lezite na tla in ostanite mirni!« Iznenada sem se znašel na tleh, v zraku pa sem zaslišal mitraljezni rafal. Za njim še druge in pokanje. Na ladijskem krovu je zavladala popolna zmeda, jaz pa sem povsem trezno in s tesnobo v srcu pomislil: »Bom odnesel celo kožo?« Glavo sem zaščitil z rokami. Da bi jo rešil, sem jo močno stisnil, hkrati pa – s prerivanjem na tleh, med človeškimi telesi – iskal kakršnokoli zaščito. Vse to je trajalo minuto ali malo več.

Nato sem zelo previdno dvignil glavo. Letala so odletela. Kakšno olajšanje za vse nas! Rafal je skoraj nad mojo glavo uničil desko, ki je služila za zavetje proti dežju. Težak Toni mi je povedal, da sta se Battiston in Mario Dilena pognala v vodo. Preden smo dospeli v Lazaret, je minilo deset minut hude živčne napetosti, saj smo se bali, da se bodo vrnila zavezniška letala. Nekdo je zaklical: »S polno paro, kapitan!«, nekdo drug pa: »Na tla!« Tu pa tam je ladja nasedla oz. se ni mogla izogniti trku z minami. Ostal sem tiho in večkrat skrčil mišice, misleč, da bom tako pomagal ladijskemu motorju, ki je medtem povečal število vrtljajev.

Parnik so nato končno privezali na pomol. Vsi smo se izkrcali po edinem mostišču, ki so ga postavili na nosu ladje. Bila je prava morija: ranjenci in mrtvi so ležali vsevprek na kupih, medtem ko je kri iz njihovih ran lila po ladijskem podu. Po stopničkah prednjega dela ladje so vlekli mojega delovnega tovariša Marcella Rupillija (Cotturja). Imel je zdrobljeno zapestje, iz njegovih modrih oči je sevala groza. Bil je zelo bled, tako da sem ga komajda prepoznal. Nekatere prav tako ranjene ženske so obupno klicale na pomoč, nekatera druga trupla pa so ležala nepremično, za vedno. Opazoval sem ta pretresljivi prizor.

Z drugimi delovnimi tovariši sem se nato napotil proti domu po cesti v starem delu Milj. Med potjo, ko smo že bili na vrhu griča, smo zaslišali krike tistih, ki se se pognali v morje. Zbali smo se za njihovo usodo, vendar jim nismo mogli pomagati. Daleč stran smo zaslišali močne eksplozije in opazili dim protiletalskega topništva, ki je prihajal iz okolice Tržiča. Nato smo prišli do Milj in ljudje so se nagnetli okrog nas, da bi zvedeli, kaj se je zgodilo.

Naposled smo našli čolnarja, ki nas je odpeljal do pomola za nakladanje in razkladanje lesa. Z mano so se peljali Bruno Gropaiz, mladi Mogorovich, Divina, nekateri, ki jih nisem poznal, in tudi nekaj žensk. Pluli smo tričetrt ure, ne brez težav, pri čemer se mi je neprestano zdelo, da vidim letala, kako se usmerjajo proti nam. Naposled smo se izkrcali. Tramvaj ni vozil, zato sem vzel pot pod noge in hodil, kolikor se je dalo. Domov sem prispel še pred deseto zvečer. Ko sem šel mimo cerkve v ulici Rondo, sem se prekrižal, kar ni bila moja navada.

Na cesti sem srečal Battistonovo ženo Betko, ki me je pobarala: »Ali nisi šel na šiht?« Odgovoril sem nikalno in pri tem skril moževo torbo. Doma je mama zajokala, čeprav ne vem zakaj. S Sandrom sem nato odšel v luško kapitanijo in na pomole, da bi kaj zvedel o Enoreju. Obiskal sem tudi bolnico, kamor so prepeljali ranjence. Številna množica je mučno spraševala o svojcih in si ogledovala seznam ranjencev. Teh je bilo kakih šestdeset, medtem ko je bilo smrtnih žrtev sedemnajst. Battistona ni bilo na njem. Ko sem prispel domov, sem končno povedal resnico ženi, ki je nato zajokala. Ko sem jo pomirjal, je prispel Bruno z novico, da je videl Enoreja.

Parnik Itala, mitraljiran 27. septembra 1944

Ves vesel sem mu stekel naproti. Po domači ulici je stopal proti meni s počasnim in utrujenim korakom. Bil je bos, razkuštran, nosil je culo z oblačili. Vseeno pa je, kot vedno, imel nasmešek na ustih, ki je odkrival njegove bele zobe, podobne indijanskim. Dala sva si roko, medtem ko sem od daleč zaslišal ženin smeh. V zanj značilnem mirnem tonu mi je potem opisal svojo jutranjo dogodivščino. Po prvem rafalu se je pognal v vodo. Preden se je pojavil na površju, je popil »nekaj skledic slane vode«. Da ni utonil, se je moral zahvaliti Mariu Dileni. Vse to se je dogajalo, ko sta obe letali krožili nad parnikom Itala. Nekateri rafali so izginili pod pljuskajočo vodo. Lovski letali sta odvrgli tudi dve šrapnelski bombi, ki pa sta na srečo padli v vodo. Mož zraven njega je utonil in izginil pod morsko gladino.

Na koncu sta ostala samo onadva. Plavala sta sredi minskega polja, medtem ko so nekateri drugi ostali na morski gladini nekje na drugi strani. Po pičli uri plavanja ju je pobrala ladjica, ki ju je nato odpeljala na kopno. Domov je prišel peš bos, saj je v morju izgubil čevlje.

Petek, 29. septembra 1944

Danes smo se vrnili na delo, tokrat s tovornjaki Speer. Nihče ni želel več na parnik. Zaradi vojaških vaj nekaterih nemških bataljonov – malo je manjkalo, da bi jo skupili – smo bili prisiljeni prebiti do poldneva v zavetju zidovja, nato pa smo se vrnili v Trst. V pisarni, ki je nakazovala plače, je uradnik Carlo Busconi zbral denar za nakup venca, ki smo ga poslali za našega delovnega tovariša Marcella Rupillija. Umrl je v sredo ob dveh popoldne zaradi ran na roki in perforacije pljuč, ki jo je utrpel ob mitraljeznem napadu na parnik Itala.

Sobota, 30. septembra 1944

Danes ni bilo šihta, saj smo zaman čakali na tovornjak od sedmih zjutraj do enih popoldne. Lahko smo si predstavljali izbruh besa našega prekletega gospoda Bendlerja...

Trst, sreda 4. oktobra 1944

V soboto nismo odšli na delo, ker smo ostali brez prevoza za Ankaran. V nedeljo smo sicer dospeli s tovornjakom na delo, vendar smo skoraj polovico poti pešačili. Mama, ki je odpotovala v petek v Castelfranco di Verona, se je vrnila danes popoldne. S sabo je prinesla maslo, tobak idr. V ponedeljek in torek smo spet zaman čakali na tovornjake. Ti so se sicer res prikazali na trgu Impero,[14] kjer smo jih čakali, vendar se niso ustavili. Glede na to, da je stvar postala že luksuzna (Marino Tedeschi je dejal, da niti v Ameriki ne prihajajo po delavce z avtom ob desetih, pa še v gostilno povrhu), smo včeraj prejeli sporočilo, da bomo od danes naprej spali v prostorih, namenjenih vojakom v obmorskem okrevališču.[15]

[14] Današnji Largo Barriera Vecchia oz. Stara mitnica v središču Trsta.

[15] Tu je mišljeno nekdanje t.i. obmorsko okrevališče iz časov Avstro-Ogrske, kjer danes deluje bolnišnica Valdoltra.

Anglo-ameriška letala so danes želela nadoknaditi to, kar niso uspela opraviti prejšnje dni zaradi slabega vremena. Alarm je trajal od 9.30 do treh popoldne. Skoraj ves ta čas je na stotine avionov letelo nad nami oz. v naši bližini. Okrog enih je edini bombnik – le-ta se je verjetno vračal v oporišče – odvrgel nad Trstom bombno pošiljko in zadel prosto luko.

V nasprotju z včerajšnjim obvestilom bomo po delu še naprej odhajali domov. Medtem se je mama vrnila iz San Stina di Livenza. Zajokala je, ko je zvedela, da bom moral obvezno ostati daleč od doma. Naposled pa je zavzdihnila in se nasmehnila.

Četrtek, 5. oktobra 1944

Danes sem pomagal tesarjem postaviti ogrodje za izgradnjo novega bunkerja. Domov smo se vrnili pozno po cesti skozi Škofije. Mama je odpotovala v Castelfranco, od koder se bo vrnila v soboto.

Bunker v bližini Ankarana, zgrajen med nemško okupacijo; ob njem je pisec dnevnika

Petek, 6. oktobra 1944

Deževen dan.

Delat sem nehal ob 16. uri, nato pa smo čakali dve uri na tovornjak. Ko je že skoraj padel mrak, smo sklenili, da krenemo naprej peš. Šli smo kar čez hrib do Milj. Poleg mene so odšli na pot še uradnik Carlo, tesar Luigi, Tedeschi, Rocco in drugi. Tempo je bil kar hud, tako da sem s težavo sledil Ginu in Carlu. V Milje smo dospeli ob 6.45 zvečer. Parnik je že odplul, tako da smo morali peš nadaljevati proti Trstu.

Na mostovih so nam stražarji večkrat ukazali, naj se ustavimo in pokažemo dokumente. V Žavljah smo zaslišali streljanje, tako da smo pogosto poiskali zavetje za zidovi, saj smo bili prepričani, da ciljajo proti nam. Malo pred mitnico nas je nek priložnostni avtobus (kakšna sreča!) pobral in nas peljal do trga Impero. Ob 20.10 sem že bil doma, nekoliko utrujen.

Sobota, 7. oktobra

Na delo nismo odšli, ker ni bilo tovornjaka. Battiston, ki je včeraj zaman čakal na prevoz pri kopališču sv. Nikolaja, je prispel domov šele danes zjutraj. Tudi mama se še ni vrnila iz Castelfranca, to pa zato, ker niso vozili vlaki.

Sreda, 11. oktobra 1944

Ura je 7.30. Nekateri avioni so leteli po lepem modrem nebu nad mestom in mitraljirali iz zraka. Protiletalska obramba je dobro odgovarjala. Nek visoko leteči avion je začel padati skoraj navpično. »Zadeli so ga!« je zaklical Sandro. Vendar se je avion spet dvignil in se oddaljil proti Istri.

Med 10.15 in 13.30 je bil letalski alarm. Mesto so stalno preletavali avioni. Približno opoldne je šest letal, ki so prihajala od morja, odvrglo bombe na prosto luko in Rojan. V popoldanskih urah se je vrnila mama iz San Stina di Livenza. Povedala je, da so se včeraj zjutraj – ko se je bližala tamkajšnji železniški postaji – nekateri avioni spustili zelo nizko in odvrgli bombe proti njihovemu vlaku. Mama je takrat (skorajda ne bi verjel) legla na tla – rekla je, da tako počnejo tudi Nemci – in razširila roke in noge. Drobec bombe je padel tik njene glave. Zvečer je stopila na vlak za Portogruaro, da naslednje jutro nadaljuje pot proti Trstu.

Ponoči, ko so potniki spali na vlaku, je neko lovsko letalo med preletom železniške postaje izstrelilo rafal. Vsi so se pognali v beg in se v temi usmerili proti polju. Mama je ostala sama. Ko je tekla v temi, je padla v jarek in se zmočila do pasu. Nek nemški vojak jo je naposled izvlekel iz vode, kjer je izgubila čevlje. Pol ure potem, ko so ljudje zbežali z vlaka, so priletela druga letala in nadaljevala z mitraljiranjem ter bombardiranjem postaje in vlakov. Mama se je spet pognala v dir in ponovno padla v nek drug potok. Naposled se je vrnila na cesto, vendar jo je neka patrulja ustavila. Za las je manjkalo, da je niso zaprli, ker ni imela osebnih dokumentov.

Ko je zjutraj dospel vlak v kraj Fossalta di Porto, je bil ponovno tarča mitraljiranja. Brž ko je zagledal letala, je strojevodja ustavil vlak in napotil potnike proti izhodu. Tedaj so že švigali prvi rafali. Med sestopanjem z vlaka so mamo zadeli delci okenskih šip in ročaja, ki so jih zdrobili izstrelki. Skrila se je za kup slame in od tam spremljala dogajanje. Štiri italijanska letala Macchi 202[16] so večkrat preletela vlak in vztrajno mitraljirala.

[16] Šlo je za letala italijanskih enot, ki so se pridružila Anglo-Američanom po kapitulaciji Italije septembra 1943. Te enote so delovale na jugu Italije (tedaj pod zavezniškim nadzorom) in so odhajala na vojaške letalske operacije na območje pod nemško zasedbo.

Na koncu so bili vsi vagoni prerešetani, lokomotiva pa neuporabna. Ranjenih je bilo šest oseb, med njimi tudi šestletna deklica, ki je ostala brez nog od kolen navzdol. Pred prihodom v Trst je bilo še več alarmov. Na postaji ji je Bruno posodil močnejše čevlje, saj je dospela tja bosa. Preden sem se odpravil spat, sem pripravil stvari za odhod k Sv. Nikolaju.

Četrtek, 12. oktobra 1944

Zbudil sem se ob 4.30.

Z glavne postaje smo se odpeljali z avtobusom proti Škofijam. Pot smo nadaljevali peš in po enournem pešačenju prispeli na delo. Delali smo od 7.30 do 12. in od 12.30 do 18. Da ne bi spali v prostorih, ki so bili namenjeni vojakom, smo dobili dovoljenje, da prespimo v eni od bližnjih hiš, ki so jo izpraznili nekaj mesecev prej. Za večerjo so nam dali zelenjavno juho s koščkom mesa in tri cigarete, ki sem jih dal Battistonu. Poskusil sem pojesti obrok, ki je spominjal na vojaško hrano. Na začetku se mi je zdelo, da ima grenak priokus, nato pa sem se privadil.

Ura je pol devetih zvečer. Nahajamo se v sobici v prvem nadstropju. Sedim na tleh ob oknu in pišem dnevnik. Nasproti mene ležijo na slami nekateri moji delovni tovariši: delovodja Loser, uradnik Carlo, Lucian, Battiston in De Bortoli. Moje mesto je prazno. Iz kuhinje se v počasnem ritmu razlega petje delavcev, ki bodo spali v neki drugi sobi. Prepevaljo lepe tržaške in slovenske pesmi: »Son triestin, son triestin – magari polenta – ma pien de morbin«, »Spavaj spavaj, Milka moja...«

Nato vse utihne. Hiša je pogreznjena v globoko tišino, ki jo tu pa tam prekinja godrnjanje iz kake sobe. Pozno je že. Delovni tovariši, ki želijo zaspati in so že nestrpni, me pokličejo, da se uležem blizu njih. Nato se uležemo na mehke vzglavnike, ki so nekaj ur pred tem bili še navadna slama. Lahko noč!

Sv. Nikolaj (Ankaran), 13. oktobra 1944

Zbudili smo se pred šesto. Ko sem vstal, sem imel še otrple ude in utrujene oči zaradi neprespane noči. Letala so že brenčala v naši bližini. To je bila popotnica za današnji dan. Zrak je bil hladen, zaradi česar bi bilo najbolje ostati notri in se vrniti v posteljo. Vendar...

Dali so nam kavo brez sladkorja, marmelado in polovico hleba. Delati smo začeli ob pol sedmih. Za kosilo so nam pripravili malo zelenjavne juhe. S sabo sem imel košček suhe salame, ki sem ga prinesel od doma. Za večerjo smo spet dobili juho, košček zaudarjajoče salame in tri cigarete, ki sem jih izročil Battistonu. Odpovedal sem se obroku in raje ocvrl dve jajci. Razdelili so nam dve odeji na osebo.

Trst, sreda 18. oktobra 1944

V soboto popoldne smo dobili dovoljenje, da lahko zapustimo delovišče in gremo domov. Vrnil sem se utrujen in lačen, vendar hkrati tudi vesel. Mame pa nisem našel doma, saj je odpotovala v San Stino. Proti večeru sem začutil mraz, ki je šel do kosti, tako da sem se začel tresti. Imel sem 39 vročine.

Naslednje jutro sem se počutil zelo slabo. Zdravnik bolniške blagajne me je obiskal na domu in ugotovil, da imam gripo. Predpisal mi je zdravila, tako da sem se čezdan že počutil bolje.

Isti večer so Angleži spustili zelo veliko število svetlobnih raket in bombardirali vlak z municijo na Opčinah. Potem ko je bilo že vsega konec, sem vstal iz postelje in skupaj z drugimi stekel v zaklonišče, ki se je nahajalo v stavbi, kjer je živel Battiston. Na poti nazaj je velikanski ogenj razsvetlil obzorje in mesto.

Brat Alessandro bo praznoval v ponedeljek petnajsti rojstni dan. Mama je sklenila, da mu bo kupila gramofon – stal je pettisoč lir – in mu priredila zabavo, na katero je povabil tudi teto Pino in Luciano. Sam sem preživel dan spet v postelji, saj je temperatura ponovno narasla na 40. Naslednji dan se je stanje skoraj normaliziralo, res pa je, da so mi moči nekoliko opešale.

Ponedeljek, 23. oktobra 1944

Od 10.30 do 16. ure je bil spet letalski alarm. Vreme je bilo oblačno, temperatura zraka blaga.

Dobri dve uri smo poslušali hrup številnih letalskih eskradrilj, ki so verjetno letele proti Avstriji. Okoli ene ure je kakih deset lovcev začelo brenčati nad Barkovljami in Miramarom. Protiletalska obramba je odgovorila silovito. Pri tem je eno od lovskih letal treščilo navpično na tla in izginilo za hribom.

»Strmoglavilo je!«, je zaklicala mama.

Kje pa! Neko drugo letalo je ponovilo postopek, za njim pa še tretje. Nazadnje so eno za drugim to ponovila vsa. Letala so padala, kot da bi jih k zemlji vlekla skrivnostna sila. Ko je kazalo, da so že izginila, so se naposled dvignila kvišku in veselo odletela. Zaman so jih zasledovali izstrelki iz obrambnih postojank. Po kakih desetih minutah peklenskega streljanja se je vrnilo zatišje.

Kmalu zatem se je prav nad našimi glavami zaslišal trušč bombnikov, ki so se skrivali za oblaki. Sledilo je prasketanje in običajno žvižganje večjega števila bomb. Stekel sem domov, kjer sem našel Luciano in Milko, ki sta se močno jokali in kričali. Medtem so se slišale eksplozije bomb. Da bi potešil radovednost, sem šel spet ven in videl, kako so padle še zadnje bombe v bližini nebotičnika. Gosta dimna zavesa je pokrivala stari del mesta vse do Svetega Justa. Središče mesta pa je ostalo celo.

Zvečer je Sandro, potem ko se je vrnil s svojega obhoda, povedal, da je bilo uničenih zelo veliko hiš v mestni četrti Svetega Jakoba, vključno z Domom fašijev na trgu Malta. Zelo veliko je bilo mrtvih in ranjenih. K temu je treba dodati še veliko število tistih, ki so ostali živi zakopani pod ruševinami hiš.

Torek, 24. oktobra 1944

Z mamo sem obiskal zdravnika zavarovalnice v ulici San Lazzaro.

Glede na to, da nisem imel vročine, mi je razložil, se moram vrniti na delo. »Gospod zdravnik,« je mirno rekla mama in pri tem postavila na pisalno mizo mali paket, »prinesla se vam dober zajtrk«.

»Seveda,« je na kratko odgovoril. »Na delo se vrneš v petek...« je nadaljeval.
Veselo sva odšla domov.

Trst, nedelja 26. novembra 1944

Ob 5.20 popoldne odhod v San Stino di Livenza. Vlak je bil prenatrpan. Vanj smo splezali kar po okencih. Bili smo štirje, poleg mene še mama, Bruno in Malia, osemnajstletno dekle, ki je šla že večkrat na pot z mamo. Na glavi smo prenašali 10 kg soli in malo potovalko vžigalic.

Že na železniški postaji v Trstu so pričeli s »kontrolami«. Ob enajstih smo prispeli v Latisano. Od tam naprej smo nadaljevali peš. Zaradi številnih bombnih ekplozij so bile ceste poškodovane. Veliko hiš je bilo porušenih. Nad Tilmentom sem zagledal zelo velik železen most, ki se je povsem povesil v reko. Potem ko smo prekoračili reko čez še nedotaknjen cestni most, smo po treh kilometrih prišli na drugi strani do drugega vlaka, ki nas je ob enih odpeljal v Portogruaro. Odsek Portogruaro-Piave je bil prekinjen. Izstopili smo z vlaka, da bi prespali v čakalnici postaje.

Tu so nas zadržali skupaj z vsemi drugimi potniki; v bistvu so nas domala obkolili številni pripadniki vojaške enote črnih brigad.[17] Od poldruge do šeste ure ponoči smo bili prisiljeni ostati na pločniku. V tem času so natančno pregledali tako nas kot prtljago. Glede na to, da je poznala osebje postaje, je mama skrila sol v pisarno postajnega načelnika. Bil sem med zadnjimi, ki so jih preiskali. V žepu sem imel naboj pištole, ki sem ga doma skrival pod deskami v hlevu. Naboj sem odložil zunaj v loncu za rože, nato pa sem mirno pustil, da me je stotnik »črvov« preiskal. Iskali so predvsem orožje.

Potem ko so mi pregledali dokumente in povprašali po prtljagi, (za katero nisem povedal, da sem jo skril pri postajnemu načelniku) so me izpustili, ne da bi zahtevali dodatna pojasnila. Približno ob šestih zjutraj, potem ko so opravili preiskavo vseh potnikov, so fašisti odšli s postaje z dokaj bogatim plenom: približno desetimi stoti soli, cigaretami, vžigalicami, vojaškimi nahrbtniki. S sabo so odpeljali tudi kakih deset ljudi, ki so se drznili protestirati in niso imeli pri sebi dokumentov.

S prtljago vred smo se napotili proti San Stinu, ki je bil od tam oddaljen šestnajst kilometrov. Šest kilometrov smo prevozili z vozom, ostalo pa peš. Med potjo smo prodali vso sol po 130 lir na kilogram. Ob dveh popoldne, po 36 urah brez spanca sem si ga končno privoščil. Spal sem skoraj neprekinjeno do naslednjega jutra. Bila je sreda.

San Stino di Livenza, sreda 29. novembra 1944

Bruno, Malia in jaz smo popoldne preživeli ob nasipu reke Livenze. Opazovali smo kakih dvajset lovcev-bombnikov, ki so krožili na nebu in ki so se nato – ko so streljali – strmo spustili nad kraj Motta. Naslednja na vrsti je bila Ceggia, ki je bila od nas oddaljena približno deset kilometrov. Eden za drugim so se lovci-bombniki strmo spustili navzdol; na višini približno sto metrov so odvrgli črno točko (šrap-

[17] Vojaška enota, ki je delovala na severu Italije v okviru fantomske salojske republike.

nelsko bombo). Ob pristanku na zemljo je eksplodirala in povzročila gost oblak dima, medtem ko se je letalo zravnalo in nadaljevalo pot po lepem modrem nebu. Nek domačin mi je pri tem razložil, da so po vsej verjetnosti za tarčo izbrali tovarno sladkorja. Po končanemu letalskemu spektaklu smo se zvečer vrnili domov: Bruno in jaz k staršem, Malia pa k neki drugi družini.

Trst, 30. novembra 1944

Mama je ležala nekaj dni v postelji zaradi sicer ne prehude nevšečnosti. ker pa je nujno morala domov, je naposled vstala. Nebo je bilo oblačno, neprestano je lilo. Do Portogruara nismo uspeli dobiti prevoza, pač pa edinole nekega fanta, ki nas je z osličkom odpeljal do gostilne, ki je stala na križišču ceste proti Trstu. Do sem je bilo vse v redu razen premočenega plašča na hrbtu. Oče, ki nas je pospremil do tja, nas je pozdravil in odšel. Zaman smo čakali nekaj ur, da dobimo kakršnokoli priložnostno prevozno sredstvo. Vmes smo opazovali, kako je patrulja fašistov vstopila v gostilno in preiskala nekatere goste.

Ko je skoraj prenehalo deževati, je lastnikov sin končno sklenil, da vpreže konje in nas odpelje v bližino Portogruara. Poleg nas je bilo še sedem žensk. Med potjo smo prepevali in se smejali, čeprav smo bili vsi pokriti, nekdo več in nekdo manj, z vrečami in potovalkami. Ko je padel mrak, smo prišli do prvih hiš. Takrat se je fant poslovil. Po dveh kilometrih pešačenja smo nazadnje prišli do železniške postaje. Da bi se izognili prečkanju naselja, smo prehodili pot ob železniški progi.

V nahrbtniku sem imel kakih trideset kilogramov mesa in moke, v roki pa potovalko z jajci. Cesta je bila slaba. Proti svoji volji sem zaprosil za pomoč marsikaterega svetnika na tem svetu. Ko smo naposled prišli, je osebje na postaji skrilo blago v ropotarnico, kjer je bilo na varnem pred morebitno zasego. Odpeljali smo se ob enajstih, vendar smo nato spet naleteli na težave pri prečkanju Tilmenta. Ker je bilo polno blata, smo se s težavo prebijali, tako da nam je tudi spodrsnilo. Na srečo smo na vlaku na drugi strani reke dobili prostor v prvem razredu.

Na vlak sta vstopila tudi pijana Nemca, ki sta legitimirala ljudi in iskala salamo in meso, verjetno zgolj zase. Ta njihov »Legittimazione, sig-nori« sta bili verjetno edini besedi v italijaščini, ki sta jih poznala. Mogoče sta se jih naučila, ko sta malo prej listala po slovarju, in sicer z namenom, da bi našla kaj za pod zob po nizki ceni. Ni jima šlo od rok, tako da sta odšla nezadovoljna. Ob dveh, ko je vlak ravnokar odpeljal, sem zaspal. Zbudil sem se v Miramaru. Med vožnjo smo imeli srečo, saj ni bilo na nebu nobenega letala. V Trstu smo izstopili v bližini silosa in dali napitnino stražarjem. Domov smo prispeli malo pred osmo zjutraj, po štirih dneh odsotnosti....

...medtem ko sem naslednji dan, 1. decembra 1944, pol dneva porabil za razdeljevanje blaga na črnem trgu, v okolici vil na Škorklji oz. v ulici Fabio Severo.

Četrtek, 7. decembra 1944

V Latisano sem prispel ob 22.20 s 83 kilogrami soli. Sedaj je v rokah vojakov v zameno, da pridem do Portogruara. Meni in Malii je ostalo deset kilogramov na glavo, potrebno pa je bilo opraviti še štiri kilometre. Temno je bilo kot v rogu in

rosilo je. S sabo sem sicer imel dinamo, vendar sem se bal, da bi me zaradi oddajanja svetlobe opazili policijski agenti v Latisani.

Pod nami se je vila cesta, na drugi strani pa se je razprostiralo vaško pokopališče. Nenadoma sva s pokopališča zaslišala zvok z rednimi presledki, kot da bi šlo za monotono in globoko težko dihanje nekega moškega. »Kaj se dogaja?« sem vprašal Malio, ki je hodila pred mano. »Nič,« je brezbrižno odgovorila, »že prej sem slišala zvok in mislim, da gre za kako gos, ki spi.« Zadovoljen z odgovorom, sem se začel šaliti: »Da niso to mrtvi s pokopališča? Samo da me ne zagrabi kdo od njih za lase!...Zakaj pa bi me, saj nisem nikomur storil nič žalega...« »Utihni, tepec!!!« je nato odgovorila Malia.

Nadaljevala sva pot v temni noči. Še vedno sva slišala žalostno hropenje, ki je tu pa tam postalo bolj izrazito. Nikoli nisem verjel v duhove, vendar – moram priznati – sem se vseeno zamislil. Nezaupljivo sem pogledal proti pokopališču (vendar samo zelo površno, saj sem se bal, da zagledam lobanjo Arsena Lupina). »Kako so to lahko gosi, če pa hodiva že precej časa in je zvok vedno enak, kot da bi vse duše na pokopališču dihale skupaj?« Joj, ni me bilo strah, vendar sem vseeno pohitel. Ko sva se oddaljila od pokopališča, je zvok nenadoma izginil, podobno kot se je pred tem pojavil. Tišino temne noči so prelamljali zgolj udarci kladiva iz smeri uničenega mostu.

»Nemarnež!« mi je pogumno očitala Malia. »Zakaj si se tako obnašal? Ali ne veš, da bi lahko res bila kakšna nemirna duša? Ne bi bilo bolje, da bi se prekrižal, kot sem to storila sama?« »Saj nisem vedel,« sem ji odogovoril, »sama si dejala, da so bile to gosi...« (Nisem bil tako prepričan, da sem se šalil).

Trst, nedelja 10. decembra 1944

Okrog dveh ponoči smo dospeli v San Stino. Spali smo za nekaj ur v bližnjem Rubinovem hlevu. Zgodaj zjutraj smo sol, ki smo jo prinesli s sabo, prodali na cesti, tam zraven, neki gospodični. V soboto nas je oče peljal s svojim konjem v Porto-gruaro, od tam pa smo potem odpotovali proti Červinjanu, glede na to pač, da je bil spet postavljen most čez Tilment.

Po nič kaj prijetni vožnji smo danes ob sedmih prišli v Trst. Dva nemška vojaka sta pomagala mami, da je odnesla nahrbtnike s postaje. Tudi tokrat nam je šlo po sreči.

Sv. Nikolaj (Ankaran), ponedeljek 11. decembra 1944

Budnica ob pol petih.

Potem ko sem mami namenil dolg poljub, me je ob petih prišel iskat Battiston. Odšla sva proti pomolu za nakladanje in razkladanje lesa, kjer je stal parnik, ki je odhajal ob 5.50 proti Miljam. Korakala sva po temnih mestnih ulicah, na katere je legala le bleda svetloba zvezd in mesečevega krajca. Po praznih in molčečih ulicah so odmevali težki Battistonovi čevlji. Kdo ve, ali je kdo, ki ga je prebudil nenavaden zvok, tam za zastrtimi okni pozdravil ... stare sablje Todt? Od ulice Vicolo Ospitale Militare sva zavila na ulico Battisti, ulico Carducci in trg Goldoni. Potem ko sva za

sabo pustila še oba predora, sva zadnji trenutek ujela parnik. Čeprav je bila vožnja kratka, sva se vseeno bala prihoda »Vodomca«.[18] Iz Milj sva nato odšla peš do Sv. Nikolaja, kamor sva prispela ob 8.30. Vmes se je naša vesela skupina ustavila v gostilni.

Na delovišču me je Bendler zaprosil za opravičilo za dolgo odsotnost. »Pustil sem ga v pisarni v Trstu,« sem odgovoril in ga pomiril. Delali smo do 16.30. Potem smo vstopili v stavbo in pripravili ogenj na kmečkem kaminu. Hrane nismo več dobivali. Za večerjo in jutrišnje kosilo sem pripravil nekaj testenin s teletino, hkrati pa skuhal kavo za naslednje jutro.

Ob sedmih smo že vsi pojedli. Ostalo nas je le devet. Nekateri so odšli v Trst, drugi pa prenočili v različnih hišah v naselju. Delovni tovariši so sedeli pri mizi sredi kuhinje in igrali »trešet«.[19] V kaminu je veselo prasketal ogenj, za kar smo uporabili les, pridobljen iz nekdanjih kabin na plaži. Občasno sem se bežno ozrl proti mizi, kjer so glasno kvartali delovni tovariši. Čeprav je bilo kvartanje glasno in veselo, me ni odvrnilo od sladkih misli na stanovanje, mamo in živahne brate...

Sv. Nikolaj, torek 12. decembra 1944

Čez dan je večkrat deževalo in vsakič smo našli zavetje v stavbi, kjer smo prižgali ogenj. Po končanem delu je nekaj delavcev, med njimi Battiston, odšlo v Trst, da prodajo sol, ki so jo kupili na pomolu Sv. Katarine.

Kmalu potem ko sem povečerjal – jedel sem nekaj rižote s klobaso – je vstopil nek nemški alpinec. Ker sem bil najbližji vrat, je prišel naravnost do mene in mi spoštljivo rekel: »Ein pissel palio,« ter mi na koncu plaho stegnil dlan. Ker ga nisem razumel, sem ga vprašal: »Bitte?«. »Ein pissel palio...« Končno sem razumel, da prosi kruh. »Ah! Brot?« - »Ja, ein pissel, bitte,« je spet zaprosil.

Presenečen sem bil, da nemški vojak prosi vbogajme za kruh, vendar sem brez oklevanja vzel iz torbe kos kruha in mu ga dal. Ubogi lačni vojak ga je vzel in s plahim: »Glacie! Buonanotte,« potiho odšel kot je prišel.

13. decembra 1944

Battiston mi je prinesel od doma dodatno odejo in nahrbtnik z vrečo za primer, da bi se ponudila priložnost za nakup soli. Po kosilu se je Giovanni Bassa iznenada zazrl vame, se nasmehnil in namignil enemu od delavcev, nato pa še ostalim, naj pogledajo moj obraz. Smejali so se še pa še. V zadregi zaradi toliko bučnega smejanja sem – potem ko sem se pogledal v ogledalce, ki sem ga imel v žepu – ugotovil, da imam obraz ves sajast. Prav tako roke, ki so bile zelo črne. To pa zaradi zadimljene ponve, polne testenin, ki sem jo imel na kolenih malo prej... Zakaj bi bil hud nanje? Še bolj bi se smejali! Naposled sem se še sam zasmejal in vse se je končalo z lepim valčkom.

[18] Tu je mišljeno zavezniško lovsko letalo, ki se je v tistem času pojavljalo v zgodnjih jutranjih urah.

[19] Igra s kartami, priljubljena predvsem na Primorskem.

Sv. Nikolaj, torek 9. januarja 1945

Budnica je bila ob petih. Po zajtrku sem si oprtal nahrbtnik in odšel proti pomolu za nakladanje in razkladanje lesa. Prvi sneg, ki je zapadel včeraj zvečer, se je skoraj povsem stalil. Vreme je bilo milo, nebo pa zvezdnato. Na trgu Goldoni sem stopil na prvi tramvaj, natrpan s potniki. Ob 6.45 je parnik zapustil pomol, nakar smo po desetih oz. petnajstih minutah dospeli v Milje. Prav takrat so po nebu zaplesale snežinke.

V zadružni trgovini sem kupil 750 gramov kruha, nato pa sem pospešeno odšel proti običajnemu cilju. Na pot sem krenil z drugimi delovnimi tovariši. Skoraj vsi so bili mladih let: Porcelluzzi, Carmelo, Puccini in druga dva, katerih imena se ne spominjam. Medtem je počasi snežilo, pokrajino je vedno bolj pokrivala lepa snežna odeja. Srce se je tega razveselilo; po treh ali štirih letih je bil že čas, da sneži. Bili smo navdušeni, zdrznili smo se. Začeli smo malo vojno s snežnimi kepami. Stekli smo in se lovili.

Kakšno veselje! Zdelo se mi je, da sem se spet vrnil v otroška leta. Z mislimi sem se vračal v čas, ko sem bil še fantič oz. čas, ko so se po končanem pouku zbirale skupine fantov, ki so tekale za nič hudega slutečimi ženskami in dekleti in jim metale snežne kepe. Spomnil sem se tudi sankanja po ulici Commerciale in ulici Romagna. Ali pa dol po nabrežinskih vzpetinah. Je bila to zgolj domišljija? Skorajda resnica! Kako da ne, za vraga? Roke so me zasrbele še predvsem, ko je hitela mimo kakšna gospodična.

Tudi drugi moji tovariši, čeprav so bili starejši od mene, so občutili podobno kot jaz. Ugotovili smo, da ne bi bilo nič slabega, če bi sestavili sani in če bi se, namesto da bi šli na »šiht«, zabavali s sankami dol do Milj. Medtem smo nadaljevali z igranjem in prišli na vrh griča, nedaleč od Sv. Nikolaja.

Sv. Nikolaj! Sv. Nikolaj! Nahrbtniki, ki smo jih nosili, so nas spomnili na naš nelahki vsakdan. Zaznamovali so ga vojna, lakota, uničenje in smrt, zaradi katerih so že dolga leta trpele Italija, Evropa in ves svet. Korajžno, fantje, zamujamo, gremo na delo, da se izognemo izbruhov našega »Freiterja«.

Ob prihodu je delo že povsem steklo. V pisarni sem izročil Stunden-Karte. Skupaj s Puccinijem, Neričem, Gallijem, Godino, Segulinom in drugimi so me določili, da zakrijem jarek okrog bunkerja-opazovalnice, ki smo jo cementirali v božičnem času. Kljub pomoči lopate, krampa in samokolnice sem se fizično precej naprezal. Delali smo brez prestanka. Nemec, ki je prispel prejšnji teden z Debelega rtiča ima resen namen, da ostane tu za vedno. (Šlo je za paznika, ki se je pridružil drugima dvema, Bendlerju in desetniku Wehrmachta. Temu pravimo Špica zaradi puške, ki jo nosi vselej na rami.) Glede na to, da nismo poznali njegovega imena, smo ga imenovali Posebnež oz. Okrogla ramena, ker je imel smolo, da je bil nekoliko gobast. Vedno nam je bil za petami, hujši je bil od muh.

Končno se je oddaljil za trenutek. Več deset ljudi, ki so se tedaj mučili s to zemljo, je ustavilo delo in samodejno sestavilo »telegrafske drogove«. Ko se je Posebnež nenadoma vrnil, nas je našel v brezdelju. Kako je pobesnel! Še posebej je okregal Puccinija, najstarejšega iz skupine. (Bil je star trideset let.) Pustili smo ga, da se je

razpištolil in poslali k vragu vse, dokler se ni umiril. Okrog desete ure je prispela inšpekcija, ki sta jo sestavljala dva oficirja Wehrmachta. Mislim, da sta bila dva glavna poročnika. Posebnežu sta razložila, da premalo delamo. Vojak je (ob pomoči Segulina, ki je prevajal) odgovoril, da ne more nič ukreniti in da te ljudi zanima samo to, »da imajo za pod zob in da prejemajo denar«. Oficir je zavpil: »To je sabotaža, moral bi vas oklofutati!« Potem se je oddaljil, vpil in preklinjal.

Da bi čas hitreje minil, smo se popoldne pogovarjali o filmih in igralcih iz predvojnih let, o velikih hollywoodskih hišah, pri čemer smo še posebej izpostavljali Toma Mixa, Tarzana, Garyja Cooperja, Greto Garbo. Pri tem smo se glasno smejali in pozabili seveda na lopate in krampe, ki smo jih držali v rokah. Vse dokler ni prišel Špica in začel še on vpiti, vendar z drugačnim tonom. Kričal je, da je bil ves rdeč v obraz. Oči je imel izbuljene. Med drugim je zagrozil, da nas bo prijavil na vrhovni komisariat v Trstu. »Naredi, kar hočeš!« mu je nekdo odgovoril na glas. Saj on pač ne razume.

Pozneje je prišla neka druga inšpekcija, ki so jo sestavljali inženirji organizacije Todt. Ob 16.30 smo končali delo, na kar nas je opozoril zvon, ki je bil nekoč namenjen kopalcem. Izročili smo orodje in vzeli spet Stunden-Karte. Na vratih pisarne je stal Špica. Ko je zagledal Levrona (zelo verjetno je ušpičil kaj hujšega) mu je začel žugati in vpiti. Levron se mu je smejal v obraz, Špica pa se je še bolj razbesnel in povzdignil glas. Tolmač Maendler je prevedel: »Vse vas bodo poslali v Nemčijo!« Levron je smešno pripomnil: »Pa kaj, saj se bomo tudi vrnili nazaj, upam!«, pri čemer sem pričakoval, da bo Špica začel skakati od jeze. Nasprotno: spremenil je izraz na obrazu in se začel zlobno smejati, kot je bilo v njegovi navadi. Na koncu je Levrona potrepljal po ramenih.

Danes ponoči smo ostali pri Sv. Nikolaju samo štirje: Battiston, Lucian, Mogorevich in jaz.

Sv. Nikolaj, sreda 10. januarja 1945

Danes je bil dan rušenja. Prišli so delavci Wehrmachta z ukazom, da je treba porušiti »Buffet« in vse, kar je ostalo od tega lepega kopališča pri Sv. Nikolaju. Med raznimi barakami bo porušena tudi tista, v kateri je naša pisarna. Preselili jo bodo v sobico v stavbi, kjer spim. Nič hudega. Tam je še neka druga soba, v katero bomo prenesli stvari in pohištvo. Kakšno pohištvo neki! V resnici je šlo samo za nekaj navadnih desk, ki jih bomo zbili skupaj od ene stene do druge in nato vanje položili slamo.

Danes nisem veliko delal. Battiston je Gropaizu, Mariu in meni naložil, naj uredimo stopnice pod vratci bunkerja-opazovalnice do tal in priporočil, da to uredimo še danes. Gropaiz je odgovoril: »Da, za Veliko noč bo pripravljeno.« Bilo je zelo mrzlo in zrak se je zajedal v ušesa in nos. Kmalu smo našli začasno rešitev in zakurili ogenjček na robu jarka. Drugi delavci so nam sledili in, kot iznenada, so prižgali ogenj na petih ali šestih različnih mestih. Mimo je šel Špica in zagodrnjal: »Feuer hier, Feuer dort!«... Ogreli smo se ob ognju, čim je odšel stran.

Četrtek, 11. januarja 1945

Bendler se je danes zelo razjezil zaradi tega, ker začnemo delat ob osmih in ne uro prej, kot bi on želel. Zato nam bodo plačevali samo osem ur dnevno. Med delavci je zavladalo veliko nezadovoljstvo. Z današnjim dnem sem za pet delovnih dni prejel 250 (dvestopetdeset) lir.

Danes zvečer smo ostali brez elektrike. Ne vem, ali zaradi pomanjkanja toka ali pa zaradi posledic škode. V kuhinji je svetil samo ogenj na kaminu. Vseeno sem pisal dnevnik in kdo ve, ali bom v bodoče lahko prebral te vrstice.

Sv. Nikolaj (Ankaran), sobota 17. februarja 1945

Ura je tri popoldne in nahajam se z lopato v roki.

Vreme je lepo, na nebu ni nobenega oblačka, samo velika modrina. Letalski alarm (ki ni bil nič kaj nenavadnega, saj smo ga doživljali vsak dan) je še kar trajal. Od daleč se je že slišal ropot bombnikov, ki so se približevali. Zagledali smo letala, ki so se z vzhoda usmerjala proti Trstu. Jato je sestavljajo 17 letal, za njo pa je letela še druga, v kateri jih je bilo 16. Del poti sta preleteli skupaj, ko pa sta dosegli mesto, se jih je 10 ločilo. Zaslišalo se je žalostno piskanje bomb, nato pa strašne eksplozije, katerih jakost je blažilo gričevje med nami in mestom. Tudi ostala letala so šla v isto smer in preletela mesto počez, ne da bi ga bombardirala.

Sledilo je deset minut relativnega miru. Med tem časom se je iz mesta dvignil visok dim. Potem se je nadaljeval peklenski ples letal. Eno za drugim so šla v isto smer, z vzhoda proti zahodu, preletela Trst in spustila bombe in letake, ki pa so jih zračni tokovi v celoti odnesli proti Istri in morju. Ropot je trajal brez prestanka, razen nekaj vmesnih trenutkov. Sledil je pohod eskadrilje 18 letal, ki so prav tako odvrgla bombe. Te so, vsaj tako mislim, padle v morje, saj ni bilo slišati nobene eksplozije. 12 letal se je vrnilo od morja proti celini (mogoče je šlo za iste kot pred nekaj trenutki) in odvrglo bombe. Zaslišali smo eksplozije, po 15.45 pa je zavladala tišina, zato smo vsak čas čakali na konec alarma.

Zvečer, potem ko smo se izkrcali na pomolu za nakladanje in razkladanje lesa, smo lahko opazovali posledice bombardinranja. Arzenal,[20] ladjedelnica San Marco in tovarna Gaslini so goreli na več mestih. Na pomolu, kjer smo izstopili, so bile prav tako vidne posledice bomb, celo v morju. O tem sem se prepričal tudi kasneje na cesti domov: hiše so bile poškodovane, strehe uničene, šipe razbite in okna odtrgana. Kar me je najbolj presunilo, so bili kombiji UNPA[21], ki so še malo pred tem prevažali žive in zdrave ljudi.

Ženske so jokale in otroci so se jih nemočno oklepali. Moški so nosili kakšno vzmetnico ali potovalko, to pa je bilo tudi vse, kar je ostalo od njihove hiše, njihovega srečnega delavskega življenja. Bila je to žalostna predstava, v srcu sem začutil

[20] Arzenal je bil del tržaškega pristanišča, kjer so popravljali ladje.

[21] UNPA je bila kratica za Unione Nazionale Protezione Antiaerea (Nacionalna ustanova za protiletalsko obrambo). Šlo je reševalne ekipe, ki so delovale ob letalskih napadih in ki so bile podrejene civilnim oblastem Repubblice Sociale Italiana (t. i. salojski republiki), Mussolinijeve fantomske entitete, ki je sodelovala z Nemci.

srh. Poleg vojaških ciljev je bila zadeta tudi salezijanska cerkev na Istrski ulici in dve bolnišnici v isti ulici. V eni od teh je umrlo 92 nemških vojakov. Trst je tako doživel drugo bombardiranje v tem letu. Prvo je bilo sedmega februarja.

Ponedeljek, 19. februarja 1945

Proti Sv. Nikolaju sem se odpravil ob 5.40 zjutraj. Do poldneva je bilo vse mirno, potem pa... hudiča, cela vrsta težav! Bila je poldruga ura, ko sem se s skupino delovnih tovarišev ukvarjal z izkopom dela zemljišča, kjer so bili predvideni tiri za vozičke. Opravili smo že precej dela. Ob določenem trenutku, ne da bi kdo opazil, sem dal roke v žep. To je trajalo zgolj trenutek, pri čemer sem kramp imel naslonjen ob telesu. Da se ne bi nikdar drznil kaj takega!

V tem položaju me je zalotil Willi, imenovan Rigoletto, mož krepkih ramen. Na vso moč je začel vpiti name: »So, eine Stunde, Haende in der Tasche!« Name se je vsul plaz raznovrstnih kletvic. Ko sem ponovno zagrabil za kramp, je nadaljeval z vpitjem. Na lice mesta je prispel še delovodja Babuder (doma iz Trsta); tako sta bila zdaj dva, ki sta se z vpitjem spravila nadme. »Eh, hudiča, dovolj mi je tega!« sem se jezno odzval. Poslal sem ju v tri krasne. Klovn je še enkrat zavpil: »Eine Stunde.« »Kje pa, eine Stunde«, sem mu odgovoril, ga grdo pogledal in jezno dvignil roke... kar je bil znak za boj. Kričal sem še bolj glasno od njega. Tristo hudičev, zmagal sem. On pa se je pozanimal za moj priimek in si ga zabeležil v notesnik. Očitno bo ukrepal. K vragu on in njegovi ukrepi.

Incident je bil tako zaključen, vendar slabo uro potem je prišlo do novega. Razkladali smo železje z voza, ki je pravkar dospel z Debelega rtiča. Zaradi naglice nekaterih drugih, še posebej Nemca Emila (oz. Male pipe-Dobrega vojaka), sem pod pritiskom železja padel na tla. Ko sem se pobiral, sem se obrnil k Emilu in mu mirno rekel: »Zakaj se ti tako mudi?«

Da ne bi tega zinil! Pognal se je proti meni in zavihtel z rokami. Izognil sem se mu, on pa je začel na tleh iskati kamen, da bi ga vrgel vame. Na srečo pa ga ni našel... »Arbeit!« je strašansko zavpil. »Ali nisem tukaj?« sem mu mirno odgovoril (in ga skrivaj pogledal, da se ne bi še enkrat zakadil vame).

Zvečer, ko sem šel po »Stunden-Karte«, sem pričakoval, da mi bodo zabeležili nekaj ur manj (za kazen), vendar je bilo vse kot po navadi: enajst ur, kot ostale dni. Medtem ko so drugi odšli (delavci v Trst, rekruti[22] pa v vojaške prostore), sva z Battistonom ostala v najini vsakdanji mali »vili« zunaj mesta. Povečerjala sva, nato pa pripravila hrano tudi za naslednji dan. Potem ko sva oprala posodo in kot prava marljiva delavca brez besed pospravila tudi okrog kamina, sva se posvetila branju. On je bral Woddhousev »Zelo dobro, Jeeves«, jaz pa »Intelligence Service«.

Sv. Nikolaj, torek 20. februarja 1945

Zgodaj zjutraj nas je čakala prijetna novica: morda danes ne bomo delali zaradi

[22] To so bili vpoklicani možje, ki pa še niso prejeli orožja in uniform. Bili so podvrženi vojaški disciplini in bili – po avtorjevih navedbah – nastanjeni na Debelem rtiču. Sodelovali so pri gradnji vojaških utrdb pri Ankaranu.

topniških vaj, vendar kasneje je prišel protiukaz: potrebno je bilo delati do 11.45. Na boljšem so bili fantje Todta, ki so prejeli obvestilo že v vojaških prostorih in odšli naravnost v Trst, ne da prišli na delo. Tako nas je ostalo bolj malo in tudi dela je bilo malo. To pa ni bilo slabo. Z zadovoljstvom sem ugotovil, da Rigoletto (vsaj tako mislim) ni več kuhal jeze.

Dan je bil prelep, pravi pomladanski dan. Ob 11.15 smo zaslišali v Trstu štiri piske, ki so oznanjali bombni alarm. Petnajst minut kasneje smo zapustili delo in na hitro šli kosit. Ostal sem brez kruha, ker ga pač nisem mogel kupiti, medtem ko sem polovico obroka testenin ponudil Gildu, ki je ostal brez njega. Na koncu sva bila oba lačna.

Stekel sem ven. Pritegnil me je hrup letalskih motorjev. Jata devetindvajsetih bombnikov je švignila nad nami iz tržaške smeri. Za gričem se je medtem visoko dvigal dim. So torej letala odvrgla tabletke? Vse kaže da so jih. Odšli smo proti Miljam. V tem času se je neka druga skupina triindvajetih letečih trdnjav z vzhoda približevala Trstu. Zažvižgale so bombe. Urno smo poiskali zavetja za nekim zidkom, potem pa so se zatresla tla. Bum, bum! Trst je bil zopet tarča bombnega napada. Ubogo naše lepo mesto!

Sledile so skupine sedmih, petih, tudi dvanajstih letal, ki so odvrgla tovor. Med eno in drugo skupino smo nadaljevali pot, dokler nismo skoraj na vrhu griča poiskali zavetja v nekem jarku. Drobci granat protiletalske obrambe so žvižgali na vse strani. Dovolj je samo ene drobec, da ti prileti v glavo in... Skupine letal so še naprej letele v isti smeri in povzročale strašne eksplozije, tudi ne prav daleč od nas. To je pomenilo, da so si za tarčo izbrale tudi Sveti Rok,[23] ki se je nahajal na drugi strani vzpetine. Zato je bilo bolje ostali v jarku in preštevati avione, ki so leteli v višini približno pet tisoč metrov. Uspel sem jih prešteti 160. Potem je gosta dimna zavesa s pomočjo rahlega vetra zaobjela mesto in pokrajino. Letal sicer nisem več videl, zaznal pa sem jih kar nekaj.

Uspel sem zagledati zadnjih dvanajst letal. Bila je ena ura, kar pomeni, da je skoraj neprekinjeno bombardiranje trajalo že poldrugo uro. Nikoli prej ni bilo nad Trstom tako hudo. Po mojih izračunih se je zvrstilo med 250 in 300 bombnikov. Mogoče je bila to skromna številka, za naše mesto pa vsekakor prevelika. Protiletalska obramba se je slabo odzvala. Popolnoma je zatajila tako kot vedno. Konec alarma smo dočakali sede na soncu. Alarm je prenehal ob treh, oznanilo ga je pet piskov. In tedaj smo se spustili v Milje.

Žal je bil mir kratkotrajen. Bassa, Nino Rigo in jaz nismo želeli ostati več na varnem, v tunelu. Tudi nismo bili prepričani, ali bo proti Trstu odpeljala parna ladja. Krenili smo peš proti Žavljam v brk tretjemu alarmu. Ob 17.40 smo šli mimo cerkve pri Sv. Jakobu, 45 minut kasneje pa sem bil končno doma. Bil sem utrujen in lačen, vendar doma!

Kar pogoltnil sem nekaj krožnikov hrane. Škoda hrane, vendar kdo ne bi tega storil na mojem mestu? Vsako bombardiranje je neke vrsta pustolovščina, za marsi-

[23] Ladjedelnica Sv. Roka v Miljah.

koga z nesrečnim izidom. Ko pridem domov imam še srečo, da najdem celo streho nad glavo, povrhu pa še hrano. »Naj živi ta blažena ženska od moje mame.« »Kaj želiš več v teh hudih časih, Carletto?« me sprašuje moj alter ego.

»Si mogoče utrujen? Pojdi spat, saj bo vse minilo...«

Trst, 21. februarja 1945

Danes nisem odšel na delo.

»Il Piccolo« je sporočil, da je prodaja kruha danes prepovedana in da bodo jutri razdelili zgolj pol predvidene količine, 11 dekagramov. Za Trst je bil to slab začetek. Zadnje čase je mesto precej občutilo prekinitev vseh železniških zvez in nenehno mitraljiranje prevoznih sredstev. Primanjkovalo je živil; še tisto malo, kar se je dalo dobiti, je bilo potrebno plačati po neverjetno visokih cenah. Fižol je stal od 10 do 120 lir na kg. Da ne govorimo o slanini in maslu, katerih cena je dosegla 1200 lir na kg. Škoda da ni bilo več denarja! Veliko boljše bi bilo! Delavci so zelo slabo plačani, še posebej oni pri O. T. (organizaciji Todt).

Tudi pri nas doma bomo občutili pomanjkanje kruha, saj nimamo zalog moke. Zadoščajo namreč samo za nekaj dni. Danes zjutraj je mama pripravila lepo rumeno polento, popoldne pa spekla dober kruhek. V bodoče bo mama ponovno poskrbela, da ne bo zmanjkalo osnovnih živil. To je doslej vedno storila in upajmo, da bo tako tudi za vnaprej, čeprav je res, da se je morala pri tem veliko žrtvovati.

Sveti Nikolaj, četrtek 22. februarja

Ob petih trideset je prišel Battiston k meni domov. Tramvaj ni vozil, zato sva se peš napotila proti pomolu za nakladanje in razkladanje lesa. V predoru Svetega Vida je bilo precej ljudi, ki so spali na pločniku. Zaviti so bili v kako skromno odejo, kar je bilo po vsej verjetnosti vse, kar jim je ostalo. To so ljudje, ki jih je prizadelo bombardiranje. Cesta proti ladjedelnicam je prekinjena in zato smo prisiljeni, da naredimo širok krog po poti, ki pelje nad Zadrugami in tovarno jute oziroma njenim pogoriščem. V tovarni Gaslini, ki je bila spet bombardirana v torek, še vedno gorijo vreče semen, sicer namenjene za pridobivanje prehranskega olja. Tovarna, tako kot ladjedelnica, je postala skorajda neuporabna.

Po delu sem ostal pri Sv. Nikolaju. Letalski alarm je trajal od 7.40 zjutraj do štirih popoldne. Vmes je bilo le nekaj kratkih prekinitev. Mislim, da je po začetku alarma samo mala enota odvrgla bombe na mesto, vendar nisem prepričan o tem. Pozno zvečer je ob odprtem kaminu počasi gorel velik kos lesa. Battiston je kuhal, Giovanni Bassa bral, jaz pa pisal te vrstice. Od zunaj smo slišali odmev bomb, vendar ne iz Trsta (kjer so gotovo sprožili alarm), ampak z bližnje Furlanije. Vsaj tako mislim.

Petek, 23. februarja 1945

Malo potem ko smo začeli z delom, mi je Battiston naložil, naj pometem v naši hišici. Ta je namreč postala že pravi svinjak. Iz smeri proti Izoli smo nenadoma zaslišali nekaj mitraljeznih rafalov in brenčanje nizkoletečih avionov. Visoki topoli ob plaži so mi zastirali pogled, vendar že malo potem sem lahko opazil dva lovska

bombnika, ki sta letela tik nad morsko gladino. Potem ko sta se dvignila nad Debelim rtičem, sta se strmo spustila v smeri proti Barkovljam in se oddaljila. Zaman jima je sledila neka protiletalska baterija. Pri tem sem videl tudi, da so se nekateri naši delavci panično razbežali in zatekli v bunkerje.

Lovski bombniki: to so bili edina vrsta letal, ki nas je tu pri Sv. Nikolaju prežemala s strahom. Še vedno sem čutil grozo poletnih dni in začetka lanske jeseni, ko so ti strašni ptiči udarjali po istrskih obalah. Začeli so že zgodaj zjutraj in nadaljevali do mraka, včasih tudi ponoči.

Lovski bombniki: prav oni so povzročili brodolom ladje San Marco (da ne govorim o njenih žrtvah), potopili Rex (ki zdaj nemočno in mirno leži, povešena, pred obalo med Izolo in Koprom)[24] in nenazadnje napadli, to je bilo v jutranjih urah 27. septembra 1944, parno ladjo Itala, na kateri sem bil tedaj tudi sam. Dali smo jim vzdevek Vodomec in Mlekar Pippo, to pa zaradi njunih pogostih jutranjih obiskov. Po vsej verjetnosti se bodo odslej, v lepih spomladanskih dneh znova začeli strmo spuščati in mitraljirati; zaradi slabih vremenskih razmer so namreč to dejavnost pozimi prekinili.

Popoldne sem se v skupini desetih delavcev z lopatami in s krampi napotil v nekdanje vojaške prostore obmorskega okrevališča, kjer nam je Rigoletto naložil, naj skopljemo jamo za večjo cisterno za pitno vodo. Ker nas je stalno nagovarjal, smo morali začeti kar takoj. Kljub temu nismo uspeli zaključiti do večera. Nekaj minut po šestnajsti uri so baterije v Kopru začele močno obstreljevati dvorepno letalo, ki je počasi preletavalo mestece. Potem ko je priletelo nad Ankaran, se je (verjetno je šlo za izvidniško letalo) obrnilo in odšlo nazaj »po svojih stopinjah«. Medtem je jadrnica, na kateri je mrgolelo potnikov, plavala nekje med Koprom in pomolom Sv. Katarine. Naše delovišče se je nahajalo bolj na to stran. »Katerega od teh dveh ciljev bodo izbrali?«, sem se vprašal in se previdno zatekel v jarek. Zgodilo se ni nič. Letalo se je – potem ko je v nizkem letu preletelo Koper – naposled oddaljilo. Koga je bilo bolj strah? Delavce pri Sv. Nikolaju ali pa potnike na ladji?

Da bi se izognila tem pretečim nevarnostim, sva zvečer z Battocstonom sklenila, da se odslej napotiva peš na delo.

Trst, ponedeljek 26. februarja 1945

V soboto mi je mama naložila, naj grem peš skupaj z Amalio Bertocchi do mlina v Dolino, kjer bi zmleli osem kilogramov koruze. Do tja naj bi prišli za pokopališčem in nato skozi gozd. Mama se je spet izkazala kot podjetna ženska, saj se je zvečer vrnila iz mesta s čisto novim ženskim kolesom, ki ga je kupila za enajst tisoč tristo lir. Z njim namerava v San Stino di Livenza. Sam pa sem tega dvokolesnega žrebička preizkusil včeraj, ko sem se podal v Križ.

Pomislil sem, da bi tudi danes »špricał« delo, vendar sem po pošti že zjutraj prejel obvestilo podjetja Beuchelt, ki se je glasilo: »Neopravičeno ste zapustili delo. Če v

[24] Parnik San Marco (opravljal je pomorske prevoze za civilne namene) so potopila anglo-ameriška letala 9. septembra 1944 nedaleč od Umaga; tedaj je umrlo okrog 150 potnikov. Le dan prej so onesposobila precej bolj znano čezoceansko ladjo Rex.

štiriindvajsetih urah ne boste prišli na delovišče pri Sv. Nikolaju, Vas bomo prijavili nemški policiji.«

Trst, sreda 28. februarja 1945

Sv. Nikolaj. Okrog bunkerja-opazovalnice smo uredili rušo. Okrog desetih je prišel major v nacionalsocialistični uniformi, zadolžen za vojaške nastanitvene objekte na tem območju. Na zbor je poklical vse rekrute in nato tudi nas civiliste. Razporedili smo se dva po dva v bližini rekrutov, medtem ko se je major postavil kar v našo sredo. Z njim je bil nek star tolmač in oba varovanca - naša stražarja Willi in Emil.

Major nas je z vpitjem nagovarjal, naj ne bežimo med letalskimi alarmi. To je poudaril na ves glas, pri čemer je tolmač prevajal vsak njegov stavek. Na koncu je zagrozil, da bodo kršitelji – v primeru, da se bo to nadaljevalo – deportirani v Nemčijo. »Nach Deutschland!« je poudaril. Nekdo, ki je bil za mano, je zaškripal z zobmi: »Če pa še za vas ni več prostora.« Nekdo drug pa: »Torej ta Deutschland je še slabša od Sibirije, o kateri nam govorijo propagandni lepaki!«

Na majorjevo vprašanje, kako se obnašajo rekruti, je Willy pokazal na Maria Martinija kot na najbolj lenega na delovišču. Ubogi fant! Ko ne bi bil tako »favlast«. Major ga je izvlekel iz vrste in zakričal nanj: »Hočeš, da te ustrelim?«. Potem je povlekel pištolo in mu jo nameril v glavo, nakar ga je z njo udaril po levem temenu. Vpil je nanj, kot bi bil v peklu in mu grozil na najbolj strašen način. Grobo ga je začel obdelovati, pri čemer mu je odvzel plašč in dokumente ter denar, ki so bili v njem. Nazadnje ga je porinil naravnost v gručo. Odšel je potem, ko je vsem pregledal dokumente. Zvečer sem se vrnil domov.

Četrtek, 1. marca 1945

Nisem odšel na delo. Ob treh zjutraj se je mama vrnila s tremi dekleti, ki jih je poznala že od prej in ki jih je srečala na poti. Eno od teh je bilo staro šele deset let in je med letalskim mitraljiranjem januarja letos pri Padovi izgubilo oko. Sedaj se je vračalo domov (mislim, da na Kras) s steklenim očesom in desno stranjo obraza, ki je bilo poškodovano na več mestih. Dospele so z nemškim kamionom. Potovanje je bilo uspešno, saj je mama prinesla s sabo štirideset kilogramov slanine, devet kilogramov masla in še druge stvari. Celo jutro sem se ukvarjal z razpečevanjem teh izvrstnih stvari. Slanino sem prodal po devetsto petdeset lir in maslo po tisoč lir na kilogram.

Trst, petek 2. marca 1945

Mama mi je dovolila, da se lahko odpravim na delo s kolesom. Od doma sem odšel ob 5.45 in tja prišel ob sedmih. Pri Sv. Roku sem imel možnost ogledati si škodo, ki je nastala med poprejšnjim bombardiranjem. Sredi ceste je bila tudi neeksplodirana bomba. S sabo sem prinesel tudi hrano, ki mi jo je za Battistona izročila njegova žena Betka. Zaradi bojazni pred mitraljiranjem med potjo je raje ostal čimdlje pri Sv. Nikolaju.

Zvečer, na poti nazaj me je ustavil stražar v bližini obmorskega okrevališča in me povprašal po dokumentih. Ker niso bili vsi veljavni, sem začel mešati med številnimi papirji. Pri tem me je vprašal, ali imam kaj kruha. Dal sem mu ga, zato me je spustil naprej. Pomislil sem, da lakota dela ljudi bistroumne. Mislim, da je bil Avstrijec, nekako mojih let. Pred Trstom so me ustavili še dvakrat, vendar vsakič sem se izmazal. V bližini Sv. Roka je začelo močno pihati z vzhoda. Nadaljeval sem s težavo in malo je manjkalo, da bi me v ravninskem delu pri mitnici vrglo na tla.

Domov sem prišel nekoliko utrujen in prašen okrog oči. Ko sem se usedel za mizo, sem čutil olajšanje. Okrepčal sem se z okusno večerjo in kozarcem vina, pri čemer mi je mama postregla še s kakšno šalo. Na koncu sem se ves zadovoljen znašel v mehki postelji (in ne slamnjači, kot pri Sv. Nikolaju).

Sv. Nikolaj, ponedeljek 5. marca 1945

Po delu sem ostal tu z mladim Mogorovičem. Bila sva sama, čez noč zapuščena v tem izgubljenem in pozabljenem zemeljskemu kotu. Ker ni bilo elektrike, nisem mogel niti brati knjige Tujska legija Paola Zappe, čeprav sem si to želel. Tudi pisati nisem mogel. Mogorovič mi je govoril o sebi in svojcih iz Pazina. Jaz pa sem mu pripovedoval druge stvari. Kmalu naju je premagal spanec, tako da sva ob osmih bila že v postelji.

Torek, 6. marca

Spal sem vso noč brez prestanka. Mislim, da nisem nikoli dotlej spal tako dobro. Tržačani so nam nato povedali o dolgem letalskem alarmu in o domnevnem strmoglavljenju nekega bombnika na Opčinah. Jutri bom ostal doma, naj se le razjezi Herr Bendler!

Sv. Nikolaj, četrtek 8. marca 1945

Na delu ni bilo ničkaj prijetno. Ker smo morali delati s cementom, smo bili vsi beli kot mlinarji. Poleg tega smo bili utrujeni. Roke sem imel vse razpokane. Danes ponoči sem ponovno spal pri Sv. Nikolaju. Poleg Mogoroviča je tam ostal tudi njegov bratranec Giovanni Bassa. Prav sedaj ko pišem, sedita na drugi strani ognjišča in prepevata istrske pesmi.

Trst, četrtek 26. aprila 1945

Ob pol petih zjutraj sem odšel po običajni poti proti Sv. Nikolaju. Med branjem časnika sem se zelo začudil krajšemu prispevku, kjer je pisalo, da je bil letnik 1927 (torej moj letnik) vpoklican v vojsko in da smo se morali zglasiti še isti dan v vojašnici Duca d'Aosta. Nisem mogel drugače, kot da se nasmehnem. »Zdaj ko so Nemci vse izgubili, tudi hlače na sebi«, sem pomislil, »si drznejo vpoklicati nove letnike! Ali mislijo, da bodo zmagali v vojni kar tako, po naključju z letnikom '27?«

Pokazal sem članek Enniu Lucianu, s katerim sva delala skupaj in ki je bil prav tako letnik 1927. »V redu,« je rekel. »Veš, kaj bova storila? Odšla bova k Bendlerju in mu povedala, da sva bila vpoklicana in da nas zato mora pustiti domov že pred

poldnevom. Ko bova to storila, nas ne bodo več videli ne v vojski in ne pri Sv. Nikolaju.« Vendar stvari so se pri Bendlerju zasukale drugače, kot sva mislila. Potem, ko ni vedel, kaj bi storil, naju je vendarle zadržal pri delu in nama zagotovil, da vpoklic ne zadeva nas, ki smo delali pri Todtu. V vsakem primeru sem se že odločil. Zvečer sem pobral vse, kar sem imel spravljenega pri Sv. Nikolaju v prepričanju, da se ne vrnem več...

Trst, sobota 28. aprila 1945

Vojna se naglo bliža tudi Trstu. Na Reki že več dni potekajo srditi spopadi med rednimi Titovimi enotami in Nemci ter njihovimi fašističnimi pomagači. Z jugoslovanske fronte venomer prihajajo ranjenci.

V Italiji so zavezniške armade krenile v napad; najprej enajstega tega meseca osma armada in nato osemnajstega še peta armada. Potem ko sta prebili fronto, prodirata po Padski nižini. Osma armada je že prekoračila reko Adige in zasedla Padovo in Vicenzo. Prebivalstvo severne Italije je vstalo proti nemškemu agresorju. Veliko mest – Milano, Genova, Turin, da omenim samo največje – so se osvobodila in nadzirajo jih partizani. Popoldne je Radio London sporočil, da je Himmler zaprosil zaveznike za brezpogojno premirje. Prošnjo so zavrnili, saj se mora Nemčija vdati vsem velikim silam.

Tudi v Trstu nekoliko vre in čutiti je naelektrenost. V mestu je alarmno stanje, nemška blindirana vozila naglo hitijo po ulicah. Na cestnih vogalih se ljudje zbirajo po skupinah in potiho govorijo oziroma šepetajo, saj so številni špijoni še vedno na preži. Stanje je poslabšala narava; že več dni namreč na mesto pritiska sopara, nebo pa je svinčeno sivo. Občasno se vlije ploha, pri čemer deževnica odteka v kanale pod pločniki.

Okrog petih popoldne, ko sem se vračal domov, sem srečal Bruna Briščka. Poznal sem ga že nekaj let, vse odkar sva obiskovala prvi razred gostinske šole. Odtlej ga nisem več videl. Prijatelj Verk pa mi je lani povedal, da je Bruno skupaj z bratom odšel od doma in se pridružil partizanom IX. korpusa.

Zaradi tega sem se začudil, ko sem ga pred nekaj meseci zagledal pred špecerijo na trgu Santorio. Ko sem se mu približal, sem ga vprašal: »Kako, ali nisi pri partizanih?« Tedaj me je nekoliko omahljivo pogledal in nerad odgovoril: »Sem, vendar sem se vrnil. Sedaj sem doma, hkrati pa vedno z njimi.« Želel sem govoriti z njim, vendar sva se glede na to, da je bil skupaj z nekim drugim neznanim moškim, zmenila, da se dobiva naslednji dan.

Naslednji večer me je takoj, čim me je zagledal, vprašal: »Želiš sodelovati z nami?« To je dokazovalo, da se je pozanimal o meni, kajti v nasprotnem primeru mi ne bi v takšni meri zaupal. »Seveda,« sem mu zadovoljno odgovoril, »ravnokar sem te nameraval vprašati o tem.« Nato sva se napotila proti glavni železniški postaji, kjer je navadno vstopal na tramvaj proti Barkovljam. Med potjo sem mu opisal težave, ki smo jih imeli doma s fašisti. Potem ko sem postregel z novimi podatki o moji privrženosti ilegalnemu gibanju in ko je izvedel, da sem bil že organiziran v neki

drugi skupini,[25] mi je zagotovil, da bo o zadevi govoril z »glavnikom«. Dan potem mi je prinesel veselo sporočilo, da je njegov poveljnik soglašal s tem, da vstopim v njihove vrste. Dal sem mu svoje podatke in postal Branko Žerjal (tako je bilo namreč bojno ime, ki sem ga izbral). Brišček (z vzdevkom Ruski) pa mi je naložil zadolžitev: postal sem član oddelka za propagando.

Naslednji dan sem že začel pisati po zidovih glavnih ulic gesla, ki so povzdigovala Tita, Jugoslavijo, garibaldince,[26] sovjetske generale itd. Da, to so bile moje zadolžitve; niso bile ne vem kako pomembne, vendar kljub vsemu nevarne. Tudi to je bil majhen prispevek za stvar zatiranega naroda.

Pred nekaj dnevi je potekala četrta obletnica začetka jugoslovanske vstaje. Od Ruskega sem prejel ukaz, naj bom ob 9.30 zvečer pred železniško postajo, kjer me bo počakal s skupino tovarišev z nalogo, da pišemo po zidovih. Odzval sem se, ker pa ni bilo nikogar, sem sklenil, da bom šel v akcijo samoiniciativno. S kredo, ki sem jo imel v žepu, sem skušal kaj napisati v ulici Ghega, vendar ni šlo. Poskusil sem tudi na bunkerju v ulici Fabio Severo, ki pa ga je stražil pripadnik Guardie civice. Naposled sem poskusil tudi po zidovih svoje ulice, vendar sem uspel napisati zgolj »Živel četrt...« Kaj več se ni dalo, saj so Nemci stalno hodili mimo.

Nekaj je bilo potrebno ukreniti, tako da sem se naslednje jutro vrnil na vogal vojaške bolnice, da bi dokončal napis. Spet so me zmotili vojaki, pri čemer sem se delal, da se brezskrbno sprehajam. Po približno pol ure mi je uspelo, da sem napisal: »Živela četrta obletnica imenovanja Tita za poveljnika jugoslovanskih sil« in več napisov »Živele garibaldinske brigade v Titovi vojski« itd.

Zvečer, ko sem spet srečal Ruskega, mi je povedal, da je prejšnji večer dospel z 48 fanti iz Barkovelj in da me ni mogel počakati. Skupina je odšla vse do Montebella in trosila po ulicah letake. V Barkovlje se je vrnila ob 23.30, pol ure po začetku policijske ure.

Danes me je Bruno pred tem iskal doma. Srečal sem ga, ko je že odhajal. Rekel mi je zgolj tole: »Pripravi se za danes ponoči. Mogoče bomo napadli, mogoče bo prišlo do vstaje, ki bo odgnala zasovražene Nemce in fašizem ter prinesla v Trst toliko pričakovano svobodo. Zato se pripravi. Če boš danes ponoči slišal streljanje, po katerem sklepaš, da je napočil trenutek, skušaj priti v Barkovlje k meni domov. Imamo dovolj orožja in streliva za vse. Mitraljez breda, več brzostrelk beretta model 38, puške, pištole, ročne bombe.«

Srce mi je močno utripalo. Vesel sem bil teh preprostih besed. Končno! Končno je napočil trenutek za akcijo. Preprosto in jasno sem odgovoril: »Da!« Odšel je, sam pa sem pohitel domov, da pripravim obleke in za nekaj dni hrane.

Nedelja, 29. aprila 1945

V zgodnjih jutranjih urah je sirena dvakrat zadonela: kaj je bilo to? Alarm ni bil, niti znak za konec alarma. Ljudje, ki so prišli iz mesta, so povedali, da so Guardia

[25] V dnevniku ni podatkov o tem, verjetno zaradi bojazni, da ne bi prišel v neprave roke in tako obremenil avtorja.

[26] To so bili pripadniki italijanskih partizanskih enot.

civica, Decima Mas[27] in podobni prestopili na drugi breg in se podredili italijanskemu Odboru za nacionalno osvoboditev (CLN). Ta je, po vzoru drugih severnoitalijanskih mest, skušal zasesti in osvoboditi Trst ter ga predati zaveznikom, da ga ne bi zasedli Titovi partizani, ki so se medtem junaško borili na Reki.

Potem ko je presenetila posamezne Nemce, jih je Guardia civica razorožila in zajela. Če pa je naletela na patruljo, blindirano vozilo ali avtomobil, se je zatekla v zavetje kakšne stavbe. Kakšen pogum! Na ta način je želala osvoboditi Trst! V mestu je tudi krožil glas, da so se bili Nemci pripravljeni predati zaveznikom, ne pa partizanom. Popoldne sem odšel v Barkovlje, da bi se pogovoril z Ruskim. Našel sem ga v neki gostilni, ko je kvartal z nekim prijateljem. Ko sem ga priklical ven, sem ga zaprosil za navodila. »Nobenega ukaza ni,« mi je odgovoril. »Glavnik naproša, da ostanemo mirni in disciplinirani.« Ko sem se vračal domov, sem opazil, da so številni nemški tovornjaki, ki so prihajali iz Istre, odhajali proti Tržiču.

Na trgu Ulpiano sem opazil, da se Nemci po vsej verjetnosti utrjujejo v sodni palači. Tja so prihajali iz raznih delov mesta, še posebej iz vil v ulici Romagna. Ob devetih zvečer – takrat je vladal popoln mrak – so se začeli na mestnih gričih oglašati topovi. Nenadno bliskanje je trgalo temo. Sledile so strašne eksplozije, zdaj s Katinare, zdaj pa s Proseka.

Nekateri so se bali, da bodo Nemci razstrelili pristanišče s skladišči vred, jaz pa sem bil prepričan, da je šlo za bobnenje topov. To se je nadaljevalo celo noč. Videl sem, kako so ženske trepetale od strahu, jaz pa sem se veselil, saj sem vedel, da je bil ta peklenski ogenj povezan s prodiranjem partizanov proti Trstu. Čeprav sem žarel od veselja, sem skušal ostati miren in odšel spat, da bi nabral energijo za jutrišnji dan, ko jo bom zagotovo potreboval.

Trst, ponedeljek 30. aprila 1945

Ponoči sem se zbudil samo enkrat, okrog 4.30. Zbudilo me je bobnenje topov, ki je postajalo vse bolj izrazito in pogosto. Vstal sem ob osmih. Ko sem stopil na ulico, sem zagledal, kako je več ljudi iz bližnje okolice odnašalo na vrat na nos omare, pult, zofo, lestence, pisalne mize in več drugih kosov pohištva. Zvedel sem, da je vse to prihajalo iz vile Ara, ki so jo dan prej zapustili Nemci. Ljudje so jo zdaj popolnoma izropali. Imovina je pripadala Judom, ki so jih deportirali.

Medtem so topovi še naprej grozljivo bobneli. Izvedel sem, da so silovito streljali proti Titovim enotam, ki so že dospele v Sežano, in v smeri prometnih povezav z Reko, po katerih so nezadržno prihajali osvoboditelji – partizanske enote. Med antifašisti je zavladalo največje veselje, med fašisti pa potrtost.

Zatem so ljudje vstopili v druge vile na ulici Romagna in odnesli vse, kar je bilo možno. Ni mi bilo žal za pohištvo in srebrnino, bolj je pritegnila mojo pozornost praznina in škoda, ki so jo pri tem povzročili. Še posebno sem bil pozoren na mož-

[27] Guardia Civica je bila pomožna milica, ki je v Trstu sodelovala z nemškimi oblastmi. Decima Mas je bila italijanska vojaška formacija, ki je delovala v času vojne. Po kapitulaciji Italije l. 1943 je del te formacije prešel pod fašistično Repubblica Sociale Italiana (delujočo v severnem delu Italije) in sodeloval z Nemci. Gl. op 47 na str. 95.

nost, da bi tam našel orožje in strelivo. Iz nekih kletnih prostorov sem uspel odnesti škatlo s tristo oz. štiristo naboji nemške puške mauser poleg drugih nabojev kalibra devet za brzostrelko beretta. Tudi brat Sandro je uspel iztakniti zaboj municije in skril vse skupaj pod omare v stanovanju.

Popoldne, ko sem se potikal okrog sodne palače, sem opazil, da so Nemci postavili več mitraljezov na oknih in balkonih. Zunaj palače pa sem opazil partizane Guardie civice, ki so na rami nosili trak z napisom CLN. Bili so ramo ob rami z nemškimi oficirji in vojaki. Zelo sem se začudil. Partizani, ki so se bratili z oboroženimi nacisti! Oh, saj res: to so bili partizani znamke Guardia Civica. Zato: naj živita svoboda in krajevni CLN![28]

Preden sem se vrnil domov sem za hip obiskal kletne prostore v ulici Romagna 32, kjer sem vzel nemško čelado, dve torbici za naboje in jakno, v katero bi skril stvari. Skratka: medtem ko so ostali ropali pohištvo, hrano, tobak, radio, harmonike sem se pripravljal za veliki boj. Vse sem pustil tam, ko pa sem se zvečer vrnil domov, sem vse povedal mami. Pohvalila je mojo poštenost, čeravno do bogatejših. Topovsko bobnenje se je medtem nadaljevalo in pri Svetemu Ivanu so tamkajšnji partizani, tisti ta pravi, izvedli vstajo in se bojevali od hiše do hiše.

V zmešnjavi, ki je zavladala, sem ugotovil, da stanje, vsaj zame, ni bilo nič rožnato, to pa zato, ker nisem imel možnost priti do svojega poveljstva v Barkovljah. Zato sem pohitel do tovariša Gherlanija, za katerega sem si predstavljal, da je eden od poveljnikov ilegalnega gibanja. Vprašal sem ga za nasvet. Rekel mi je: »Ker bivaš v tej ulici, moraš počakati na moje ukaze in ne na tiste iz Barkovelj.« »Katere ukaze?« sem ga strastno vprašal, medtem ko sem čutil, da mi vre kri po žilah.

»Oh, ta mladina je vsa enaka,« je odvrnila njegova žena. »Potrebno je počakati na glavnino vojske. Sami ne moremo nič narediti. Vsi zagotavljajo, da so partizani v bližini. Kdo ve? Mogoče čakajo na prvi maj, delavski dan, da vstopijo v mesto. Zato počakaj in lahko noč.« Zato počakaj... Še enkrat sem odšel mirno spat, medtem ko se je v bližini občasno razlegalo bobnenje topov...

Trst, torek, 1. maja 1945[29]

Prvi maj. Mednarodni praznični dan in poleg tega moj osemnajsti rojstni dan. Vstanem približno ob 6.30 in ko po pitju kave stopim na ulico, me takoj seznanijo z veliko novico, zaradi katere urno stečem v mesto: »Prišli so partizanski tanki!« In res, čim stopim na Ul. Fabio Severo, prijetno presenečen opazim nekaj stoječih oklepnih

[28] Tržaški Odbor za nacionalno osvoboditev (Comitato di liberazione nazionale – CLN) se je sicer deklarativno zavzemal za osvoboditev Italije izpod nemške oblasti, vendar v Trstu in drugje na severo-zahodu Italije ni našel skupnega jezika s slovenskim (in hrvaškim) odporniškim gibanjem pod vodstvom OF, še posebej kar zadeva prihodnost Primorske. O tem je bilo napisanih veliko razprav in knjig. Gl. med drugim Nevenka Troha: Komu Trst, Ljubljana 1999; Jože Pirjevec, »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954), Ljubljana 2007; Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan (ur.), Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije do Londonskega memoranduma, Koper 2005, in tam objavljena bibliografija.

[29] Del dnevnika, ki zajema čas od 1.5. do vključno 4. 6. 1945 je bil, razen nekaterih odlomkov, objavljen v Primorskem dnevniku 27. in 28. 5. 2010.

vozil (ne gre za tanke), obkroža pa jih veliko ljudi. Vozniki in mitraljezci kukajo ven, in hlastajo po svežem zraku. Sprva se mi je zdelo, da so Rusi, potem pa sem ugotovil, da govorijo hrvaško; bili so Dalmatinci.

Medtem so nekatera oklepna vozila, ki so pripeljala pred sodnijo, postala tarča nemškega streljanja. Ponovno so se umaknila gor k nam, proti vojaški bolnišnici. Dve vozili se postavita na sredo ceste in pričneta gosto streljati s topovi. Iz masivne stavbe odgovarjajo samo z ropotanjem strojnic. Mi, v zavetju ovinka Ul. Coroneo, nismo v nevarnosti.

Že pridejo peš drugi partizani, med katerimi opazim tudi več deklet, ki so oborožena in opremljena kakor moški. Ljudje jih prijazno pozdravljajo, med junaškimi vojaki in srečnim prebivalstvom prihaja do stiskov rok, objemanja in poljubljanja. Tudi mama je prišla pogledat. Rekel sem ji, da grem v Barkovlje. Najprej ni vedela, kaj bi odgovorila, nato pa je rekla: »V redu, pojdi domov in se pripravi, takoj pridem za tabo«. Srečal sem tovariša Gerlanza, ki me je ustavil rekoč: »Počakaj doma, zdaj grem po ukaze.« »Oh,« odvrnem, »dejanja, dejanja so potrebna, ne pa prazni ukazi!«

Komaj pridem domov, spravim nekaj hrane v torbo, stečem na podstrešje, kjer pograbim revolver in nemško ročno granato, ki sem ju skrival pod podom, in grem ven. Na cesti je zbranih več krajanov s titovkami na glavah. Ko je prišel Gerlanz, sem ga pobaral: »Kaj zdaj?« »Rekel sem ti že, da ostaneš z mano,« je nervozno odgovoril. »Ostani, ostani,« mi je ponovno svetovala mama. »Tako boš vsaj bližje nas.« V redu!

Na naš poziv se vrata pete sanitetne čete odprejo na stežaj in (italijanski) vojaki na straži pustijo prost vstop tej nebogljeni petnajsterici, ki je oborožena z eno samo ročno granato in revolverjem brez nabojev. Po napotkih nekega stotnika najdemo v zadnjem nadstropju vojašnice orožje nemških vojakov in častnikov, ki so ga prejšnje dni na zahtevo ravnatelja vojaške bolnišnice sami odložili. Vsi se oborožimo, jaz vzamem samo puško.

Tovariš Mičel, ki so ga predlagali za poveljnika, nas pošlje na razna stražarska mesta pred skladišča in vhode v razne objekte, da bi preprečili roparske pohode, podobne včerajšnjim na Ul. Romagna. Z drugima dvema tovarišema me pošljejo h glavnemu vhodu bolnišnice v Ul. Fabio Severo z ukazom, da preprečimo vstop in izstop nepooblaščenim osebam. S te točke lahko prisostvujem bitki, ki poteka za zavzetje sodne palače.

V mesto so prišle nove partizanske enote s številnimi tanki. V bitki za sodno palačo sodelujejo samo tanki, medtem ko pehota, utrujena od dolgih pohodov prejšnjih dni, počiva za vogali ulic. Poveljstvo se začasno nahaja v hiši pred bolnišnico. Občasno eden od tankov počasi odpelje od tukaj, peš pa mu sledijo trije ali štirje vojaki. Ko dospe pod okna sodišča, se ustavi, tankisti naperijo orožje in streljajo v notranjost skozi okna. Pešaki streljajo s puškami in ciljajo predvsem v podzemne prostore. Težko je pregnati Nemce ravno zato, ker odgovarjajo iz kletnih prostorov. Bilo je že več mrtvih.

Ob 10.30 se napotim skupaj s tremi drugimi tovariši v neko vilo v Ul. Romagna, da zajamem Nemce, ki so še tam. Razorožimo stražarja in ga pošljemo noter z ukazom, naj gredo vsi njegovi kameradi ven. Po kakih dvajsetih minutah pridejo

Nemci ven v skupinah in se razvrstijo pred nami na vrtu. Opazim, da so skoraj vsi častniki ali visoki uradniki trgovske mornarice. Vsi so dobro opremljeni, na ramenih imajo lepe nove nahrbtnike, v rokah pa luksuzne plašče. Jaz, bedak, pa nisem vzel nič! Iz njihovega obnašanja je razvidno, da niso navadni vojaki.

Nekoga je strah, pri čemer opazim, da mu Adamovo jabolko neprestano in težavno drsi gor in dol. Nekdo drug celo trepeta. Večina pa jih govori ravnodušno, obnašajo se kot pravi Nemci. Ko vsi izstopijo, vstopimo v hišo mi, da opravimo pregled. V kupu orožja na hodniku sem skušal najti kak revolver, vendar mi ni uspelo. V shrambi leži na mizi kup čokolade. Pokusim eno, zelo dobro, izpred vojne. Vzamem drugih petnajst in jih stlačim v bundo, ki je za to priložnost prikladna.

Izstopimo. Triinpetdeset ujetnikov. Naprej. Po rebri Ul. Romagna srečamo še enega Nemca, ki se tudi sam brez ugovora postavi v vrsto za ostalimi, prav blizu mene. Na mojo prošnjo mi v nemščini pove, da je Poljak iz Gdanska, da je do nedavnega služil v nemški mornarici ter da je bil vedno antimilitarist in ni nikoli streljal proti nikomur: »Krieg ist nicht gut! Ich sagte immer: Krieg ist nicht gut!« Da bi ga bolje razumel, je izrazito gestikuliral. S skoraj nenavadno kretnjo je nato z roko odstrl dolge plave lase ter se vsako toliko ustavil, da bi si popravil nahrbtnik, ki mu je lezel dol.

Druga dva sta s težavo nadaljevala pot, ker nista bila vajena nositi težkega nahrbtnika na ramenih. Mlajši me vsake toliko vpraša, kam jih peljemo: »V bolnišnico, vendar!,« mu vnovič odgovorim: »Da, dobro, ampak potem, kam bomo šli potem? V Sibirijo, kajne?« »Beži vendar, norec, ki te je nacistična propaganda poneumila, kakšno Sibirijo, domov boš šel, ko bo vsega konec.« Skušam ga nekako pomiriti tako in drugače. Ponudim mu tudi kos čokolade, ki ga vzame z veliko hvaležnostjo: »Oh, danke schön.« Potem me potreplja po ramenih in pove: »Du bist ein guter Mensch!« Prijetno presenečen opazim, da se je pomiril. Konec koncev – mislim – smo vsi ljudje. Potem ko smo izročili ujetnike nekemu stotniku dvajsete udarne divizije, sem spet šel stražit vhod v objekt.

Bitka se nadaljuje, še bolj ostra kot prej. Popoldne, ko se vrnem za nekaj časa domov na kosilo, opazim, da potekajo boji tudi v vili Giulia. Nemci so proti partizanom streljali z gradu in iz bunkerjev, zgrajenih v gozdu, medtem ko so se partizani postavili ob hišna okna v bližini mojega stanovanja. Nevarno je in domov grede iščem zavetje gostilne Miranda. Mama je vesela dobre čokolade, ki sem jo prinesel. V kuhinji najdem kakih deset partizanov, ki jim je mama ponudila hrano. Vsi so srečni, da so prišli v Trst. Pravijo, da jih je vsega skupaj kakih tisoč, vendar je potrebno razširiti glas, da jih je veliko več. Na vzpetinah nad mestom boji še trajajo. Poleg tega mi pravijo, da so prejeli Titov ukaz, da morajo za vsako ceno priti v Trst pred Angleži: »Življenje je lepo, fantje,« je dobesedno dejal, »vendar Trst velja za nas več kot življenje!«

Okrog štirih popoldne se je nebo stemnilo. Kmalu zatem se je vlil dež, ki je trajal vse do večera. Ko se je stemnilo, se je bitka prekinila in v mestu je spet zavladal popoln molk. Občasno so rakete osvetlile okolico. Nemcem so želeli preprečiti, da bi izkoristili temo za nenaden napad. Vračal sem se proti domu.

»Stoj,« je zaklical partizan-stražar. Potem ko sem mu odgovoril z geslom »Svoboda«, mi je dovolil naprej.

Doma mi je mama za vsako ceno skušala preprečiti, da bi sredi noči nadaljeval opravljanje nalog. Bala se je, da bi se Nemci spustili z Opčin. Dejala mi je celo, da »če pridejo četniki, vam bodo vsem po vrsti razparali trebuhe. Zato ostani, prosim te«.

Ker sem vedel, da je njen strah odveč, sem se skoraj zasmejal. Ko pa sem videl, da je njen obraz resen, tega raje nisem storil. Na vsak način je potrebno opravljati dolžnost tudi ponoči. Zato sem kar odšel. Potem ko sem spal do triindvajsetih, so me določili, naj stražim zaseženo orožje in hkrati tudi podzemni izhod iz bolnišnice.

Trst, sreda 2. maja 1945

Okrog polnoči so začeli topovi nenadoma spet bobneti. Občasno sem pregledal podzemni prehod, kamor so se zatekli nekateri ranjenci (četniki, Nemci itd.) zaradi strahu pred topovi. Noč so razsvetljevale rakete, medtem pa so tanki napadali ob pomoči topniškega orožja. Ob sedmih sem se vrnil domov in bil prost do desetih. Tudi v vili Giulia so se Nemci še vedno trdoživo upirali.

Ob dveh popoldne prispe novica, da naj bi se Angleži v Tržiču srečali z jugoslovansko armado. Pozneje so ljudje, ki so prisostvovali bojem, postali nemirni in dospela je nejasna vest: »Prišli so Angleži.« Čez nekaj časa je bilo bitke konec in videl sem ljudi, ki so stekli na trg Ulpiano. Nemci so se predali! Končno!

V tistem trenutku nam je partizanski častnik povedal, da dvajseta udarna divizija prevzema bolnišnico, pri čemer se nam je najtopleje zahvalil za opravljeno delo. Dobro, zelo dobro! Če je zadovoljen on, sem zadovoljen tudi jaz, ki imam tako možnost, da grem gledat, kaj se dogaja pred sodno palačo. Na pločniku na vogalu ul. Coroneo večno počiva partizan, katerega truplo je zoglenelo in naslonjeno na zid, nekoliko nad njim pa piše »Slava padlim borcima«.

Na trgu je razvrščenih več tankov, ki so večji in močnejši od tistih, ki smo jih doslej videli, vendar so angleški, ne partizanski. Okoli njih miruje več vojakov. Približam se. Na naramnicah piše New Zealand. Z zanimanjem poslušam njihovo sladko govorico. Govorijo tako hitro kot mitraljez. Kljub temu, da sem kar dve leti študiral njihov jezik, sem le s težavo razumel kako besedo. Vseeno sem sklenil, da spregovorim z njimi.

Končno se odločim in se naenkrat vpletem v njihove pogovore: »I speak a little English,« rečem najbližjemu. Oh! Razumel me je. Zelo je vesel, da je srečal nekoga, ki govori angleško. Postavi mi veliko vprašanj in, misleč da ga popolnoma razumem, govori prehitro. Prekinem ga: »Please, speak slowly.« V nadaljevanju govori počasi in dobro poudari vsako posamezno besedo, tako da ga, čeprav s težavo, utegnem razumeti. Obkrožijo me drugi vojaki: »Koliko stane filmski trak?« »Osemdeset lir.« »Tako malo? V Italiji stane dvesto lir.« »Prosim, ali so trgovine odprte?«

Počutim se zbeganega od vseh tistih vprašanj, na katera bi profesorici v šoli znal odgovoriti z relativno lahkoto. Drugi me vpraša, ali mu bom prinesel avtomatsko pištolo (čudno, vsi so oboroženi z revolverji). Obljubim mu, njih pa vprašam, ali

bodo ostali sami v Trstu ali pa ga bodo prepustili Jugoslovanom. »Ne,« mi odgovori eden od njih, »partizani so premalo disciplinirani.« Dalje vprašam, ali so se Nemci na sodišču predali in tako lahko izvem, da se bodo kmalu začeli pogajati z njimi.

In res, čez nekaj časa se na vogalu med Ul. Fabio Severo in Trgom Foro Ulpiano zberejo visok častnik novozelandske divizije, partizanski poveljnik in drugi častniki. Pri oknu v prvem nadstropju pa so navaden vojak, nek narednik in visok častnik nemške mornarice. Približam se skupini in poskušam razumeti kako besedo pomembnega pogovora, ki traja kakih petnajst minut. Kolikor lahko razumem, bi se Nemci želeli predati Angležem, vendar je partizanski poveljnik zahteval, naj se nemška posadka preda tistim borcem, ki so prvi prišli v Trst. Pogovarjam se z drugim Novozelandcem, ko naenkrat pride ukaz, da se moramo umakniti, ker se mora ponovno začenja boj. Tako se znajdem v škripcih, ker ne morem iti čez trg in tvegati, da me zadene kak rafal, prav tako se ne morem povzpeti po rebri ul. Romagna, ker jo zapirajo partizani, postavljeni za zidove. Skoraj tema je in ne preostane mi drugega, kot da se zavarujem za nekimi vhodnimi vrati v ul. Romagna 2, kjer na srečo naletim na Grisa, znanca, ki sem ga nekajkrat srečal v gostilni moje tete Pine. Pripravljen me je sprejeti v svoje stanovanje v zadnjem nadstropju hiše. Ni me mogel pogostiti s hrano. Kljub temu pa sem mu bil zelo hvaležen, saj mi je dal na razpolago posteljo, kar sem seveda z veseljem sprejel.

Bitka je trajala že kar nekaj časa. Topovi velikih novozelandskih tankov so grozljivo bobneli, zaradi česar se je hiša zatresla do temeljev. Groba vojna glasba me zaziblje, da mirno zaspim in me ni mogoče zbuditi vso noč.

Trst, četrtek 3. maja 1945

Ob osmih, potem ko se zahvalim prijaznemu gostitelju, stopim na ulico, kjer mi uspe izvedeti, da se je ponoči bitka za sodišče zaključila ter da so se Nemci umaknili v podzemne rove in ne odgovarjajo več na ogenj. Široke odprtine v zidovih, ki so jih povzročili angleški in jugoslovanski topovski streli, kazijo videz lepe palače. Nemudoma odhitim proti domu. Tam me mama seveda napade s tisoč vprašanji, da izve, kje sem prebil noč. Nemci so se predali tudi v vili Giulia.

Ob 9.30 se vrnem v vojašnico. Malo pozneje pride mladenič s sporočilom, da se na Kolonji nahajajo trije ranjenci, ki potrebujejo pomoč. Cosmina, Urzi in jaz mu sledimo v spremstvu nekaterih nosačev. Nekaj svinčenk občasno zažvižga nad našimi glavami in nas prisili, da se med potjo skrijemo za grmovje. Na Opčinah in gozdovih okoli naselja poteka ena od najbolj srditih bitk za Trst. Ko prispemo na kraj, nam sporočijo, da so ranjence že odpeljali. Tako pošljemo Italijane nazaj v vojašnico, odločeni, da se sprehodimo po gozdu.

Pred vrati neke barake blizu igrišča pri Kolonji negibno na hrbtu leži Nemec in ne kaže znakov življenja. Iz ust mu polzi izcedek krvi: »Poglej, poglej, če ima uro«, mi potiho reče grozni Cosmina. »Tudi če bi bila zlata, je ne bi vzel«, mu odvrnem. Vstopimo. Na tleh najdemo razmetanih nekaj pušk, dva panzerfausta, strelivo, zaboj ročnih granat in druge stvari, od katerih vzamem samo prelepo čutaro in par kratkih hlač. Potem z naperjenimi brzostrelkami nadaljujemo po gozdu, kjer med grmovjem

leži nešteto polomljenih pušk, ročnih granat, bajonetov, čelad idr. Iz lin in bunkerjev še vedno kukajo cevi strojnic, ki so do včeraj streljale dol proti nam. Poleg lažjih so tudi dvajsetmilimetrske strojnice. Med drugim najdemo tudi zavojčke cigaret in mesne konzerve.

Popoldne (mesto je že popolnoma osvobojeno) poteka na Velikem trgu veliko zborovanje. Med številnimi ljudmi, ki so se napotili tja, sem tudi jaz z nekaterimi tovariši teh dni. Trg se hitro polni. Opaziti je na stotine zastav in najrazličnejših napisov: »Živel avtonomni Trst v Jugoslaviji«, »Živel Tito«, »Živel Stalin«, »Živeli zavezniki«, »Živela osvobodilna armada« in drugi.

Praznično odeta vladna palača (prefektura) je na več krajih poškodovana od nemških strojnic, ki so streljale z morja. Jugoslovanske in italijanske zastave z rdečo zvezdo visijo z njenih balkonov med številnimi ameriškimi, angleškimi in ruskimi zastavami. Ljudstvo je srečno in pozdravlja. Kamorkoli se obrneš, naletiš na smejoče obraze kmetov in delavcev. Intelektualci so skoraj redkost.

Tržačani si ogledujejo partizanske fotografije, 4. 5. 1945. Foto Franjo Veselko, Muzej novejše zgodovine Slovenije

Petek, 4. maja 1945

Zjutraj smo se vrnili na Kolonjo po mrtveca. Z mano so bili tovariš Urzi in dva Italijana z nosili. Bil sem neljubo presenečen, ko sem opazil, da ni imel čevljev (pa ne zato, ker sem jih hotel sam vzeti...). Nemčev plašč je bil poleg tega v nekem delu razrezan, ker so mu verjetno želeli odvzeti denarnico. Obraz je bil domala vijoličen, medtem ko so okrog posušene krvi okrog ust letele muhe. Truplo je že zaudarjalo.

Ponoči je precej deževalo in njegovi lasje so bili prepojeni z blatom. Glede čevljev je Pierin dejal, da se je verjetno sezul ponoči, da bi si umil noge. Ko mu je eden od nosačev razprl jakno, je bilo opaziti širok krvni madež na golih prsih. Po vsej verjetnosti je bil zadet v srce. Potem ko smo ga postavili na nosila, smo ga s težavo odnesli do kapelice vojaške bolnišnice. Tam so ležala na kupu trupla kakih osemdesetih nemških vojakov.

Na veliki ploščadi vojašnice je bilo razvrščenih kakih sto nemških vojakov. Šlo je za lažje ranjence, ki so se zdravili v bolnišnici. Eden od oficirjev me je prosil, naj se pridružim trem vojakom, ki bi spremljali ujetnike do bolnišnice Stuparich. Izpolnil sem ukaz in šel spremljat Nemce.

Trst, sreda 9. maja 1945

(Praznik cesarstva[30] ... Ubogi tisti, ki si ga je zamislil. Sedaj so se ga pod rušo lotili črvi). V Berlinu, minuto po polnoči, je bila s tremi silami podpisana brezpogojna vdaja.

Trst, petek, 11. maja 1945

Izvedeli smo, da se očetov brat Venceslav nahaja s partizani v Lokvi, vasici blizu Bazovice. Po kosilu je oče vpregel voz in skupaj z Milko in menoj (ki sem bil do zob oborožen) odpeljal proti Bazovici. V Lokvi smo poizvedovali po Vencetu in pri tem naleteli na mladega partizana, ki se je pravkar bril v sobi, polni zložljivih postelj. Na vprašanje, ali pozna tankista Venceta Vrabca, mi je prisrčno odgovoril po dalmatinsko: »Seveda! Spi tu z nami, a sedaj ga ni, ker se je šel kopat v Trst z drugimi tovariši. Kar tu ga počakaj, vrnil se bo čez približno pol ure.« Pridružil se je še drug partizan, tudi on zelo mlad. Povabila sta me, naj sedem, in vprašala, ali sem lačen. Odgovoril sem, da nisem, onadva pa sta zatrdila, da gotovo sem: »Kako da nisi gladen?«, je ponovno vprašal drugi Dalmatinec. Takoj je odšel iz sobe in nato postavil na mizo tri mesne konzerve in lep hlebec belega kruha; tako belega nisem videl že nekaj let: »Kako? Imate bel kruh?« sem se začudil. »Da, že tri mesece,« sta mi odgovorila. »Jej, ajde!«

Zares nisem bil lačen in sem se prisrčno zahvalil tistima dvema pridnima mladeničema. Oče je medtem čakal zunaj. Po približno pol ure sem zaslišal škripanje zavor in sledil partizanoma do kamiona, s katerega je izstopilo kakih trideset partizanov. »Vrabec!«, je poklical mladenič. Vojak, ki je že odhajal, se je obrnil, visok, suh, vzravnan. Takoj sem ga spoznal, četudi ga nisem videl skoraj tri leta. Hitel sem mu naproti in mu stisnil roko, ki mi jo je neodločno ponujal. Strmel je vame od začudenja in ponavljal: »Carlo? Carlo? Kdo si, Carlo?« »Seveda, Carlo sem!« Nato me je objel in poljubila sva se. Bil je vesel, presrečen in tako sva ostala objeta v bratski ljubezni. Nato sva krenila na trg. Po snidenju z očetom in mojo sestrico smo odšli v neko gostilno, kjer nam je, med enim in drugim obrokom hrane, na kratko

[30] Šlo je za praznik, ki ga je uvedel fašistični režim v spomin na dan, ko je leta 1936 (po pohodu v Etiopiji) razglasil cesarstvo.

povedal o svojih dogodivščinah v zadnjih treh letih. V vojski v Libiji se je izuril za šoferja za preskrbo z živežem na fronti. V tretji angleški ofenzivi med umikom iz El Alameina je bil ujet in zaprt v egiptovskem taborišču (od koder smo prejeli novice leta 1943).

Po treh mesecih ujetništva (oz. nelahkih razmer, zaradi vročine, lakote in žeje) se je pridružil enotam generala Mihajlovića, ki so se bojevale za kralja Petra proti tuji okupaciji Jugoslavije. Tja je prispel potem, ko je obredel ves Bližnji vzhod. A je kmalu ugotovil, da to ni bila vojska, ki bi ustrezala njegovim ciljem in miselnosti, zato se je takoj vključil v vrste maršala Tita. Z vso brigado se je nato vrnil v Afriko, kjer se je izvežbal za tankista.

Med povratkom po morju v Jugoslavijo se je v Bariju srečal s Pavlom (maminim bratom). Ta se je vračal iz ujetništva v Alžiru in je bil prav tako namenjen v Jugoslavijo, da se udeleži bojev. Povprašal sem ga, ali ima še kaj novic o njem. Odgovoril mi je, da v sklopu iste armade pripada inženirskim enotam in da sta se zadnjič srečala v Hercegovini. Po eni strani sem bil zadovoljen, da sem našel Venceta živega in zdravega, po drugi strani pa sem bil resno zaskrbljen za usodo strica Pavla.

Ker je bilo že kasno, smo se poslovili in odšli proti domu, še prej pa je obljubil, da nas bo obiskal. Ko sem nato doma mami povedal novico o njenem bratu, je vsa žalostna zavzdihnila: »Ah! Moj brat je padel torej. Kaj hočeš ... Bataljon inženirjev, ki gradi ceste in mostove med bombardiranjem ...!«

Trst, nedelja, 13. maja 1945

Sandro in Bruno sta na poti iz mesta domov izvedela od sestrične Luciane, da se stric Pavel nahaja s partizani v Bazovici.

Ponedeljek, 14. maja 1945

Ob šestih zjutraj sem se spravil na kolo in se odpravil v Bazovico, da ga poiščem. Na cesti so bile (tako kot že v petek) vidne posledice bitke za Trst (zgoreli ali prevrnjeni tanki, avtomobili in kamioni). V vasi sem vprašal nekega partizana, kje se nahaja inženirski bataljon in ta me je prijazno pospremil do borjača, kjer je cela skupina vojakov čistila svoje puške ob navzočnosti častnikov. Vprašal sem po Pavlu Žerjalu, primorskem Slovencu, vendar so mi odgovorili, da ga ne poznajo in da v njihovo enoto spada samo skupinica šestih Slovencev, ki so bili utaborjeni v tri kilometre oddaljeni Lipici.

Ker ga tudi tam nisem našel, sem prekinil poizvedovanje in se napotil proti Pliskovici, kamor sem prispel okrog pol desetih preko Sežane, Tomaja in Dutovelj. Nono me je težko prepoznal, čeprav sva se srečala samo nekaj mesecev prej. Teta Lojzka pa, ki me ni videla dve ali tri leta, me je spoznala takoj. Vendar ... me je zamenjala s Sandrom in ni se dala prepričati, da ni tako. »Kaj boš ti meni pravil? Ti nisi Karlo! Ti si Sandro!« Ošvrknila me je, kar me je zabavalo. Končno, po kaki uri, potem ko sem ji pokazal kar nekaj fotografij, se je le prepričala, a me je še vedno občasno nejeverno pogledala.

Teta Pina je bila medtem v Dutovljah in bi se morala vrniti v kratkem. Šel sem na kratek obisk k stricu Lojzetu in teti Kristini. Malo pred eno uro popoldne, ko se je iz mlina v Dutovljah vrnila teta Pina, sem izvedel lepo novico, da je bil Pavel v petek za en dan doma. Žal pa mi niti ona ni znala pojasniti, v kateri vojašnici je bil nastanjen. Tako sem se po kratkem obisku pri vseh, potem ko sem razdelil nekaj malih stvari, ki sem jih prinesel od doma (slanih sardelic v olju in vina za nonota, kavo in sladkor za teto Lojzo itd.), spet podal na pot v Trst.

Trst, nedelja 20. maja 1945

Ob 9.30 sem skupaj s Sandrom in Rossano odšel na trg Unità, da si ogledam sprevod garibaldincev, ki so prihajali v mesto po težkih bojih v Sloveniji. Zbralo se je veliko število ljudi, ki so se vznemirili takoj potem, ko so okrog 10.30 začeli prihajati prvi italijanski partizani.

Matere, sestre in žene so pozorno opazovale njihov mimohod. Na skorajda zagorelih obrazih so se jim svetile živahne oči. Bili so vsi enaki; njihov pogled je izžareval zadovoljstvo ob prihodu v za mnoge rodno mesto. Zvrstili so se tanki, kolesarji in pripadniki pehote. Pogled jim je bil uperjen v množico, ki se je nemo odzivala, saj je vsak iskal svojca. Iznenada se je neka mlada ženska pognala v sprevod in močno objela vojaka. Oklenila se ga je, kljub temu da so jo pod težo korakajočih potiskali naprej. Naposled je izstopila iz sprevoda, se približala neki drugi ženski in ji naslonila glavo na hrbet. Skupaj sta zajokali in potočili solze sreče. Nekje drugje se je nek garibaldinec ozrl nazaj. Zasmejal se je, tudi on je bil ves srečen. Vrnil se je v Trst, kjer je spet videl sestro. Nič bolj radostnega za moškega, ki se je boril leto dni ali dve v kraških gozdovih oz. Sloveniji. Medtem ko so korakale zadnje vrst vojakov, so se podobni prizori še ponovili.

Neka mati je iskala sina. »Zadaj je,« ji je odvrnil garibaldinec, s katerim sta se poznala. Vsa zadovoljna ga je še naprej iskala. »Kje je Gino?« je vprašala nekega drugega znanca. Mladenič jo je pogledal in žalostno odgovoril: »Gospa! Zadaj je...« Ko se je sprevod zaključil, je uboga gospa zajokala.

Po končani slovesnosti na trgu, potem ko se je množica razšla, sem zagledal gospo Martin, ki je objeta hodila s sinom Marinom, o katerem devet mesecev ni imela novic.

Trst, ponedeljek, 4. junija 1945

V Sežani sem se lotil iskanja strica Pavla, za katerega sem vedel, da je tja dospel s petim inženirskim bataljonom prve tankovske brigade. Končno sem našel tudi njega; v neki hiši je spal na tleh na preprosti odeji. Zbudil sem ga in ko me je zagledal, sva se pozdravila. Tri leta se nisva videla in bil sem zadovoljen. Opisal mi je svoje dogodivščine. Skupaj sva kosila. Ker je tudi on moral v Trst, sem ga počakal. Malo pred drugo uro popoldne sva zapustila kraj in se odpeljala naprej s kamionom. Ločila sva se v ulici Bonaparte, kjer je stopil v vojašnico, v kateri se je nahajal tudi Vence.